

el-HÎRE

(Araplarla İlişkileri Üzerine Bazı Notlar)*

Yazarı: M. J. KİSTER

Çev. Ali AKSU*

Anahtar kelimeler: Hire, Arap, kabile, ilişki.

Özet

Bu makale, Hire krallığı ile Araplar arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Hire ile Arap kabileleri arasındaki ilişkiler hakkında önemli bir takım rivayetler söz konusudur. Bu makalede bu rivayetler ele alınmaktadır.

AL-HIRA

Some notes on its relations with Arabia

Abstrac:

This article, deals with relation of between Kingdom al-Hira and Arabs. There are traditions of some importance about the relations between al-Hira and tribes. These traditions were mentioned in this article.

Key words:al-Hira, Arab, tribe, relation.

Mütercimın Girişı:

Hıreliler krallığı bugün Irak'ın Nıcef iline bağlı bir kaza merkezi olup Kufe'nin 5km. gúneyinde, Kufe ile Havernak arasında bulunan Kinidre höyüğünün güneydoğusunda, Fırat nehir kenarında yer alan geniş bir ovada kurulmuştur. Hıre adının kökeni ve anlamı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de, bunların çoğu halk etimolojisinden ibarettir; genellikle Arâmıce-Süryânice *hirtâ* (ordugah) kelimesinden geldiği kabul edilmektedir.

* Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Hîre'nin kuruluşunu Buhtunnasr (m. 605-562) dönemine kadar götüren bazı efsanevi rivayetler bulunmaktadır. Şehir ilk defa 240 yılı civarında, Sâsânîlerin verdiği kral ünvanıyla burada bir devlet kurañ Lahmîlerin III-VII. yüzyıllar arasında başşehri ve büyük bir ticaret merkezi olarak tarih sahnesine çıktı. Hîre, IV-VI. yüzyıllarda Lahmîlerin Bizans'a karşı Sâsânîlerin yanında savaşmaları sebebiyle siyâsî ve askerî bakımdan önemli roller oynadı ve şöhret kazandı.

Halkın çoğunluğunu, yerli unsurlar yanında ya doğrudan doğruya veya Suriye ile Uman-Hecer-Bahreyn üzerinden gelen ve başlıcaları Tenûh, Lahm, Ibâd ve Ahlâf kabilelerine mensup olan Yemen (Güney) Arapları oluşturuyordu. Buraya İran, Suriye ve Bizans'tan gelen çeşitli toplumlar da yerleşmişti.

Hîre, havası ve sularıyla şöhret bulmuştur. Fırat'a bağlı kanallarla sulanan çevresindeki topraklarda buğday, arpa, susam, pamuk, şeker kamışı, hurma ve üzüm başta olmak üzere bir çok meyve ve sebze yetişiyordu. Lahmî kralları ziraate elverişli bu toprakları bazı Arap kabilelerine iktâ olarak verir ve onlardan yıllık vergi alırlardı; aynı şekilde bazı meraları da yine haraç karşılığında hayvancılıkla geçinen kabile veya şahıslara veriyorlardı. Şehir ve çevresinde hayvancılık yaygındı; buranın deve ve koyunlarının yanında atları da meşhurdu. Her yıl kurulan panayıra Suriye, Yemen, Uman, Hicaz, Bahreyn, İran ve Hint'ten mallar gelir, çarşısında yabancı tacirlerin han ve depoları bulunurdu. Kureyşin de Hîre ile ticârî münasebetleri bulunmaktaydı. Hakem b. Ebi'l-As b. Ümeyye'nin Hîre'den itriyat getirip sattığı, Hz. Ömer'in de İslam öncesinde Hîreli Ka'b b. Adiyy ile ortak ticaret yaptığı bilinmektedir. Hîreli ilk müslüman olan Ka'b, Ebû Bekir ve Ömer tarafından elçi olarak Mukavkis'a gönderilmiş ve daha sonra Mısır'ın fethine katılmıştır.

Hîre'de putperestlik, Hıristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik, Maniheizm ve Mazdeizm yaygın olmasına rağmen, Nestûrî Hıristiyanlığı bu bölgeye erken dönemlerde girmiş ve etkili de olmuştur. Özellikle III. Münzir (506-554), hıristiyanlara iyi davranıp onların faaliyetlerine izin vermiştir. Ayrıca Nestûrilere müsamaha göstermiştir. Eşinin bir hıristiyan olması, bütün bunların yapılmasında etkili olmuştur. III. Münzir'in oğlu Amr (554-569) önceleri hıristiyanlığa karşı olmasına rağmen, daha sonra bizzat kendisi de hıristiyan oldu. Bu dönemde hıristiyanlık, Hîre Arapları arasında hakim din haline geldi. 580 yılında tahta geçen son Lahmî kralı Nu'man b. Münzir, 594 yılında ailesiyle birlikte Nestûrî hıristiyanlığını seçti. Böylelikle bu tarihten itibaren Hîre, Nestûrî piskoposluğunun merkezi haline geldi. Hıristiyanlar için önemli bir ticaret merkezi olan Hîre, aynı zamanda Orta Asya'ya giden yolların üzerinde bulunduğu için de bir kültür merkeziydi.

VI. yüzyılda Ğassânîler tarafından iki defa ele geçirilip tahrip edilmiş olmasına rağmen önemini koruyan Hîre, Lahmîlerin son kralı III. Nu'man b. Münzir'in 602'de ölümü üzerine şehrin Sâsânî yönetimine geçmesiyle çökmeye başladı. 12/633 yılında Ulleys'i fetheden Halid b. Velid, ordusunu

surların dışında karşılayan Sâsânî kuvvetlerini yenerek şehri kuşattı. Sâsânî İmparatoru III. Yazdicerd'den yardım gelmeyeceğini anlayan halk, Halid b. Velid ile bir anlaşma yapmak zorunda kaldılar. Bu anlaşmaya göre Sâsânîlerin Hîre valisi İyâs b. Kabîsa 60.000 dirhem yıllık müşterek cizye ödeyecekti. Yapılan anlaşmada kendilerine can ve mal güvencesi verildi, dinlerini rahatça yaşayabilecekleri hususu karara bağlandı.

Hz. Ömer, Hîre yakınında Kûfe şehrini kurunca halkın büyük bir kısmı ve özellikle müslümanlar oraya göç ettiler. Hz. Ali'nin 657 yılında Kûfe'yi başkent yaptığı sırada Hîre bir yerleşim merkezi olarak önemini korudu. Ancak Kûfe geliştikçe halkın göçü devam etti ve şehir çok tenhalaştı**.

Metin:

İran ve Bizans İmparatorlukları arasında, 6. yüzyılın sonu ve 7. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Arap yarımadasındaki bölgeler üzerindeki kontrol sağlama rekabeti, Peygamber'e isnad edilen pek çok hadislerde yansıtılmakta ve bazı Kur'an tefsirlerinde de geçmektedir. Katâde (öl. h. 117)¹, Enfal suresinin "Yeryüzünde az sayıda olduğunuz ve zayıf sayıldığınız için insanların (en-Nâs) sizi esir olarak alıp götürmesinden korktuğunuz zamanları hatırlayın.." ² 26. ayetinin tefsirinde, İslâm öncesi Arap yarımadasındaki Arap nüfusunun kasvetli konumu hakkında bazı açıklamalarda bulunmaktadır: Katâde, onların zor şartlar altında olan ekonomik durumlarını, kötü yola sapmalarını ve zayıflıklarını tavsif etmektedir. Ayrıca onların "Fâris ile Rum arasında bir kaya parçasının üzerinde sınırlı tutulduklarını" (*ma'kûfîne alâ ra'si hacerin beyne Fârise ve'r-Rûm*) belirtmektedir³. Kur'an ayetinde belirtilen "halk"tan (*en-Nâs*), İran ve Bizanslıların kastedildikleri söylenebilir⁴. İbn Abbas (öl. h. 68) kanalıyla

* Bu makale (*Al-Hîra, Some notes on its relations with Arabia*), M. J. Kistern'in farklı bir çok makalelerini bir araya getirdiği *Early Islamic Studies*, (London 1980) adlı kitabından 143-169. sayfaların çevirisidir.

** Çeviriye geçmeden önce Hîre ile ilgili açıklayıcı bir kısım bilgi vermenin yararlı olacağını düşündük ve bu vesileyle Hîre hakkında özet bir bilgi sunduk. Geniş bilgi için bk. Abdülaziz es-Sâlim, *Târihu'l-Arab fi Asr'il-Câhiliyye*, Beyrut ty, s. 242-311; Corci Zeydan, *el-Arab Kable'l-İslam*, thk. Hüseyin Mu'nis, by ty, s. 221-241; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit vd., İstanbul 1987, I, 51-59; M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadâriliğe Kûfe*, Ankara 2001, s. 171-176. [Çev.]

¹ Onun hakkında bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarabad 1327, VIII, 355; ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâi*, thk. el-Bicâvî, Kahire 1963, III, 385, no. 6864.

² A. J. Arberry'nin çevirisi: *The Koran Interpreted*, London 1964, s. 172.

³ es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Kahire 1314, III, 177; Taberî, *Tefsir*, thk. Mahmud Muhammed Şakir ve Ahmed Muhammed Şakir, Kahire 1958, XIII, 478. Bu eserde Katade'nin yorumu bulunmakta, ancak bu bölümün arasına yazarlarca "iki arslan (esedeyn) arasında, Fâris ile Rum" ve "*ma'kûfîne*" yerine "*makûmine*" gibi açıklamalar sokulmuştur; es-Şevkânî, *Fethü'l-Kâdir*, Kahire 1932, II, 287 (Ancak bu bölüm atlanılmıştır); İbn Kesir, *Tefsir*, Beyrut 1966, III, 303 (bu bölüm atlanılmıştır); es-Semerkandî, *Tefsir*, yazma, Chester Beatty, I, varak 252b (*kânü beyne esedeyni beyne Kaysera ve Kisrâ*).

⁴ es-Süyûtî, *Age*. ve aynı yer; Taberî, *Age*., ve aynı yer. Fakat Taberî, bir başka yorumu tercih etmektedir. O da "*en-nâs*"ın Kureyş'i kastettiği yorumudur, s. 379; el-Firuzâbâdî, *Tenvirü'l-Mikbâs*, Kahire 1290, s. 138. *en-nâs*'ın Kureyş'e delalet ettiğini kaydetmektedir; es-Semerkandî, *Age* ve aynı yer: *en-nâs*'tan kastın, İran, Bizans ve Mekke etrafında iskan eden

gelen bir hadis, Peygamber'in, *en-nâs*'ı, İranlılar olarak yorumladığını belirtmektedir⁵. Yukarıda geçen ayetteki ibarenin tefsiri ne olursa olsun ilk dönemde yazılmış tefsirler, Arap yarımadası halkının hissettiği korkuları yansıtmaktadır. Bu korkular ise, iki rakip imparatorluğun gücüyle ve bu rekabetin yarımada üzerindeki toplumların hayatında yaratacağı etki ile ilgilidir.

Hîre ve Ğassân gibi iki bağımlı (*vasal*) krallığın da aktif bir şekilde içerisinde bulunduğu bu iki büyük imparatorluk arasındaki mücadele, şartları gereği farklı dönemlerde müşrikler ve müslümanlar tarafından yakından gözlenmiştir. Rûm suresinin 1-2. ayetlerinin tefsirlerine göre Mekkeli müşrikler İran'a, müslümanlar ise Bizans'a sempati duyuyorlardı⁶. Belirtildiği üzere Bizanslıların kazandıkları zaferler, Peygamber'in zaferleri ile aynı tutuluyordu⁷.

İran'ın, Hicaz bölgesi üzerinde kontrolü ele geçirmek için şarfettiği çabalar, R. Ruzicka tarafından ele alınmaktadır. Ruzicka, Temim'in etkisinin zayıflayıp, Ğatafan'ın etkisinin artmasına, İran politikasının bu bölgede güvenli bir yer elde edebilmek için Lahmî krallığı aracılığıyla yürüttüğü eylemin neden olduğunu ileri sürmektedir⁸.

İbn Sa'îd'in *Neşvetü't-Tarab*⁹ adlı eserinde kaydettiği bir rivayet, İran'ın, kendisine bağlı Lahmî krallığının Mekke üzerindeki gücünü artırması için ilginç bir teşebbüste bulunduğunu belirtmektedir. Kubâd, Mazdek¹⁰ dinini kabul etti, bu dini kabul etmeyen Benu Nasr'ı da tahttan indirdi. el-Hâris el-Kindî de bu konuda Kubâd'ı kendisine örnek aldı. Rivayete göre Kubâd, el-Hâris'e bu dini (Mazdek) Necd ve Tihâme Araplarına zorla kabul ettirmesini emretti¹¹. Bu haberler Mekke'ye

Araplar olduğu görüşünü tercih etmektedir; el-Beyzâvî, *Tefsir*, Kahire 1355, I, 183. *..ve kile li'l-Arabi kâffeten fe innehûm kânû edille fi eydi Fârîse ve'r-Rûmî.*

⁵ es-Süyûfî, *Age* ve aynı yer; Ancak Taberî'nin *Tefsir*'inde bu yorum, Vehb b. Münebbih'e isnad edilmiştir.

⁶ Taberî, *Age*, XXI, 16 (Kahire 1954, Mustafa el-Bâbî el-Halebî tarafından basılmıştır); el-Kurtubî, *el-Câmî' li Ahkâmî'l-Kur'an*, Kahire 1945, XIV, 1; İbn Kesir, *Age.*, V, 342-43; Ebu Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, Haydarabad 1950, s. 296; Ebu Hayyân, *Tefsirü'l-Bahr ve'l-Muhîf*, Kahire 1328, VII, 161; Ebû'l-Mehâsin Yusuf b. Musa el-Hanefî, *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar*, Haydarabad 1362, II, 189-190; M. Hartmann, *Der Islamische Orient*, II, (Die Arabische Frage), Leipzig 1909, s. 50-51, 511-514; R. Blachere, *Le Coran*, Paris 1920, I, 418-420; Muhammed Hamidullah, *Le Prophete de l'Islam*, Paris 1959, I, 18.

⁷ el-Kurtubî, *Age.*, XIV, 1-5; Taberî, *Age.*, XXI, 16; İbn Kesir, *Age.*, V, 348; Kurtubî tarafından nakledilen bir kayıt, ilginçtir: Bizans'ın galibiyeti haberleri ulaştığında, pek çok insan müslüman oldu. *Age.*, XIV, 2; F. Altheim ve R. Stiehl, *Finanzgeschichte der Spätantike*, Frankfurt am Main 1957, s. 158-160.

⁸ R. Ruzicka, *Dureyd b. eş-Simma*, Praha 1930, I, 55: "Zda se, ze v zaniknuti nadvlady Tamimovcu a v prevladni vlivu Ğatafanovcu treba spatrovatí ucinky politiky perske, jez se snazila postrednictvím politický vladnouti".."("Il semble qu'il faille voir dans la disparition de la preponderance de Tamim et la montée de celle de Ğatafan les effets de la politique perse, qui s'efforçait d'assurer sa domination en mettant en œuvre de petits moyens" (N. D. L. R.).

⁹ Yazma, Tübingen, varak 96 (Bk. F. Trummeter, *İbn Sa'îd's Geschichte der vorislamischen Araber*, Stuttgart 1928; G. Potiron, *Un polygraphe andalou du XIII, Siecle*, in *Arabica* 1966, s. 164.

¹⁰ *fi zemâni Kubâdâ sultâni'l-Fursi'llezi tezendeka ve'ttebea' mezhebe Mazdake.*

¹¹ *ve emera'l-Hârise an ye'huze ehle Necdin ve Tihâmete bi zâlike.*

ulaştığında, bir kısım insan Mazdek dinini benimsedi (*fe minhüm men tezendeke*). İslâm'ın doğuşu esnasında Mekke'de kendilerini Mazdek dinine girenlerin ilki olarak niteleyen halktan bir grup vardı¹². Kezâ yine burada, bu dini benimsemekten kaçınan insanlar da bulunmaktaydı. Bunlar arasında halkı toplayıp onlara İbrahim ve İsmail'in dinini terketmemelerini ve kılıç zoruyla kabul ettirilen bir dini benimsemekten uzak durmalarını belirten Abdi Menâf da vardı. el-Hâris, Abdi Menâf'ın benimsediği dini öğrenince bunu Kubâd'a bildirdi. Bunun üzerine Kubâd, el-Hâris'e, Mekke'ye saldırmasını ve yerle bir etmesini, Abdi Menâf'ı öldürmesini ve Benû Kusay'ın liderliğini feshetmesini emretti¹³. el-Hâris, aslında emre itaat etmek istemiyordu; çünkü Arap partizanlığı onu, Kubâd karşısında söz konusu emri yerine getirmeyi engelliyordu. Ayrıca Kubâd, Kureyş'ten ziyade diğer insanlarla meşguldü¹⁴. Bu rivayetin maksadı açıktır: Rivayet, İsmail'in dini üzere olan Kureyş'in dininde kalmayı sürdüren Abdi Menâf'ın davranışı üzerinde yoğun bir baskının olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Rivayet hatalı olabilir, ancak yine de, Hîre ile Mekke arasında var olan ilişkileri açıklamaktadır.

İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*¹⁵ adlı eserinde, *Merzubânü'l-Bâdiye*'ye göre, Medine'ye vergileri toplamakla görevli âmilin tayin edildiğini belirten bir rivayet kaydetmektedir. Rivayete göre Kureyza ve Nadîr yahudileri, Medine'ye yani Evs ve Hazrec kabileleri üzerine Hîre kralları tarafından yönetici olarak tayin edilmişlerdir. Ensarlı bir şair tarafından bu hususla ilgili bir dize nakledilmektedir:

"Sen, Kisra vergisinden başka Kureyza ve Nadîr vergileri de ödüyorsun"¹⁶. Yâkut, Kureyza ve Nadîr'in, daha sonraları Evs ve Hazrec kralları tarafından iktidardan uzaklaştırılmış krallar olduklarını belirten bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre Evs ve Hazrec, önceden yahudilere vergi ödüyorlardı¹⁷.

W. Caskel, İbn Hurdazbih'in, Ensarlı birisinin söz konusu şiirinin dışında başka kaynağa sahip olup olmadığı konusunda şüphelenmektedir¹⁸. Bununla birlikte Caskel'in tahmininin kabul edilmesi, pek te mümkün gözükmemektedir. İbn Hurdazbih ve Yâkut'un verdiği bilgi,

¹² Bk. Cevad Ali, *Târihu'l-Arab Kable'l-İslam*, Bağdat 1957, VI, 287-288; O, Kureyş "zenâdika"larının *mecûsiyye*'yi benimsediğini kabul etmektedir; *Nesvetü't-Tarab*'in bu bölümü, Kureyş'in bir kısım *zenâdikaları* hakkında nakledilen meşhur rivayete yeni bir yorum getirmektedir. Ve Kureyş'in *zenâdikaları*nın bir listesi için bkz. İbn Habib, *el-Muhabber*, thk. İse Lichtenstadter, Haydarabad 1942, s. 161.

¹³ "fe emerahu an yenhaze ilâ Mekkete ve yehdime'l-beyte ve yenhere Abde Menâfin ve yuzile r'âsete benî Kusayyin".

¹⁴ "fe kerihâ zâlike'l-Harisü zâhelesü hamiyetün li'l-Arabi fe dâra'a anhum ve şügile Kubâdu bi gayrihim".

¹⁵ Thk. de Goeje, Leiden 1889, s. 128.

¹⁶ "Tu'addü'l-harce ba'de harâci Kisrâ: ve harcin min Kureyzata ve'n-Nâdir". "Min Kureyzate" "Kureyza için" anlamına gelmektedir. Yâkut'un *Mu'cemü'l-Buldân*'ında (IV, 460) verilen bir varyantta ise, "ve harci benî Kureyzate ve'n-Nâdir" şeklindedir.

¹⁷ Yâkut, *Age*. ve aynı yer; Altheim-Stiehl, *Age.*, s. 150, 1. 4-5.

¹⁸ Altheim-Stiehl, *Age.*, s. 149, no. 63.

söz konusu şiirle ilişkilendirilmiş ayrı bir rivayete dayandırılmış gibi gözükmektedir. Burada Ensarlı bir şahsa isnad edilen bu şiir, İbn Bükeyle'nin meşhur şiirinde yer almaktadır; şiirdeki bu dize, tamamen farklı bir çağrışıma sahiptir¹⁹.

Aynı rivayet, H. Z. Hirschberg tarafından *Yisrael be 'Arav* adlı eserinde müzakere edilmektedir²⁰. Hirschberg, söz konusu rivayeti muteber kabul etmemektedir. Çünkü ona göre bu rivayet, bağımsız başka bir kaynak tarafından doğrulanmamaktadır. Hirschberg, ayrıca Medine halkının, İran ve Bizans halkına nazaran özgür olduğunu da ileri sürmektedir. Hirschberg, dahası Hacer hudut memuru (*merzubâni*) olan âmilin, Bahreyn'de gücünün zayıfladığı ve Hicaz'ın kuzeyinde zorla vergiler topladığının makul olmadığını iddia etmektedir.

Altheim ve Stiehl ise, söz konusu rivayetin doğruluğunu kabul etmektedirler. Hîre krallığı tarafından görevlendirilen Medine âmili, burada Hîre krallığını temsil etmiş ve Kureyza ile Nadîr kabilesi liderleri onun yanında ayakta durmuşlardır. Altheim-Stiehl ikilisine göre yahudî kabilelerin, göçebe hayat yaşayan Evs ve Hazrec kabileleri üzerindeki hakimiyetleri, 6. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir²¹.

Altheim ve Stiehl, faraziyelerinde haklı olabilirler. İbn Saîd'in *Neşvâtü't-Tarab* adlı eserindeki önemli bir rivayet, yahudilerin Evs ve Hazrec üzerindeki hakimiyetinin sona ermesini müteakiben Sâsânîlerin, Medine'nin kontrolünü devam ettirdikleri hususunda önemli açıklamalar sunmaktadır.

İbn Saîd, savaşların, daha çok birbiriyle mücadele eden iki grup (yahudiler ile Evs ve Hazrec)²² arasında meydana geldiğini; Amr b. el-İtnâbe el-Hazrecî'nin, Hîre kralı Nu'mân b. Münzir'in sarayına girişine kadar onlara empoze edilen hiç bir hükümün bulunmadığını ve Amr'ın, Nu'mân tarafından Medine'ye kral olarak atandığını belirtmektedir²³.

Bir başka bölümde İbn Saîd, bu olay hakkında daha fazla açıklama sunmaktadır. Yazar, Amr b. el-İtnâbe'nin, Nu'mân b. Münzir tarafından Medine'ye kral olarak atandığını kaydetmektedir. Hassân b. Sâbit'in babası, Amr'ı hiciv niteliğinde şu dizeleri bestelemiştir:

¹⁹ Şiir için bk. Taberî, *Tarih*, I, 2042; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, thk. Barbier de Meynard, Paris 1861, I, 221-222. Ebu'l-Bekâ'nın *Menâkıbü'l-Mazyadiyye* (yazma, Br. Mus., varak 34b) adlı eserinde önemli bir varyant verilmektedir: "*ke harci benî Kureyzate*". Ebu'l-Bekâ, Abdümesih'in, bu şiir, Numan, oğlu ve büyükbabasını methetmek ve Halid b. Velid'in onları cizye ödemeye mecbur bıraktıktan sonraki durumlarını da yas tutmak için bestelediğini belirtmektedir.

²⁰ s. 122, no. 99, Telaviv 1946; bu açıklamada ek bir referans verilmektedir: es-Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, II, 269 (İbn Hurdazbih'den nakledilmiş, ancak şiirsiz.)

²¹ *Age.*, s. 149-150.

²² Bedevilerin sürekli etkisi ve yahudi nüfusa karşı yağmaları hakkındaki Hirschberg'in yorumu için bk. *Age.*, 127-128.

²³ *Nesvetü't-Tarab*, varak 55 vd: "*illâ ennehu kâneti'l-harbu kesîren mâ teka'u beyne'l-ferikayni ve lem yestekim lehum an yestebidde bihim melikûn ilâ an dehale ile'n-Nu'man İbni'l-Münziri meliki'l-Hirati Amr İbnü'l-İtnâbeti'l-Hazreciyye fe mellekehu ale'l-Medineti*".

"Eliknî ile'n-Nu'mani kavlen mâ haddestuhû
ve fi'l-nushi li'l-el-bâbi yevmen delâilû
be'aste ileynâ ba'denâ ve hüve ahmagun
fe yâ leytehu min ğayrinâ ve hüve âkilû"

"Benim Nu'man için söylediğim sözü ona naklet,

Ki o söz hatırımdaki en güzel öğütlerdir ve bazı günler bu sözler işaret olacaktır.

Sen bize, bizden birini gönderdin, fakat o bir ahmaktır,

İşte bak! Keşke o bizim dışımızda birisi olsaydı ve keşke akıllı birisi olsaydı"²⁴.

Amr b. el-İtnâbe'nin hayatı hakkındaki bilgimiz yetersizdir. Amr b. Âmir b. Zeyd Menât b. Mâlik b. Sa'lebe b. Ka'b b. el-Hazrec, edebiyat antolojisinde sıkça bahsedilen meşhur bir şairdir²⁵. O, "Hazrec'in en saygını"²⁶, "halkının en iyi süvarisi"²⁷ ve "Hicaz'ın kralı"²⁸ olarak tanımlanmaktadır. W. Caskel'in; Amr b. el-İtnâbe'nin, el-Hâris b. Zâlim hakkında belirttiği menkıbe türü bir özelliğe²⁹ sahip karşılaşması hususundaki yorumu doğru olabilir. Ancak Ebu Ubeyde'nin konuyla ilgili aktardığı şu rivayet te kayda değerdir: Amr b. el-İtnâbe, Hîre yöneticileri ile yakın ilişki içerisinde olan ve Nu'mân'ın sarayında el-Hâris b. Zâlim³⁰ tarafından öldürülen Kilâb'ın lideri Halid b. Ca'fer'in arkadaşıydı. Rivayette zikredilen Amr b. el-İtnâbe³¹, el-Hâris b. Zâlim, Zeyd b. el-Hayî³², Halid b. Ca'fer, Nu'mân b. Münzir gibi şahısların isimleri, Amr'ın, altıncı yüzyılın

²⁴ Age., varak 57: ve min şîrihi fi Amr İbni'l-İtnâbeti'l-Hazreciyyi lemmâ mellekehû'n-Nu'man İbnü'l-Münziri ale'l-Medineti:eliknî-vs.

²⁵ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, thk. Levi Provençal, Kahire 1948, s. 345, 1. 17; Sadrüddin, *el-Hamâse el-Basriyye*, thk. Muhtaruddin Ahmed, Haydarabad 1964, I, 3; İbnü's-Seceri, *el-Hamâse*, Haydarabad ty, s. 112; İbn Habib, *Men nusibe ilâ ummihi mine's-suarâ (Nevâdirü'l-Mahtûtât*, I, 95, 201, thk. Abdüsselam Harun, Kahire 1951); el-Müberraed, *el-Kamil*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadi İbrahim, Kahire 1956, I, 89, IV, 68; L. A., *tnb madd.*, S. M. Huseyn, *Early Arabic Odes*, s. 42-44 (Muhakkikin referansları için bk. s. 41-42, İngilizce metin, Dakka 1938). Amr b. İtnâbe'nin torunlarından birisi de, Peygamberin sahabe olan Karaza b. Ka'b b. Amr'dır. Bk. İbn Hazm, *Age.*, aynı yer, Karaza İbn Hacer hakkında bk. *el-İsâbe*, V, 236, no 7092; İbn Sa'd, *Tabakat*, Beyrut 1957, VI, 17; el-Minkâri, *Vak'atü Siffin*, s. thk. Abdüsselam Harun, Kahire 1387, s. 17.

²⁶ el-Merzubânî, *Mu'cemü's-Suarâ*, thk. F. Krenkow, Kahire 1354, s. 203.

²⁷ İbn Düreyd, *el-İştakâk*, thk. Abdüsselam Harun, Kahire 1958, s. 453.

²⁸ *el-Eġâni*, X, 28.

²⁹ W. Caskel, *Cemheratü'n-Neseb, das genealogische Werk des Hişam b. Muhammed el-Kelbi*, Leiden 1966, II, 170.

³⁰ *Eġâni*, X, 28. Halid b. Ca'fer'in öldürülmesi hakkında bk. *Eġâni*, X, 16; İbn Habib, *el-Mu'cem*, s. 193; Aynı yazar, *Esmâ'u'l-Muġtâlîne mine'l-Esrâf (Nevâdirü'l-Mahtûtât*, thk. Abdüsselam Harun, Kahire 1954, II, 134-135; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, thk. Abdülvehhâb en-Neccâr, Kahire 1348.

³¹ Fâri' savaşı hakkında İbnü'l-Esir'in belirttiği kayda göre (*el-Kamil*, I, 409-410), Hazrec'in lideri olarak gösterilen "Amir b. el-İtnâbe" konusunda yanlış bir okuma söz konusudur. Doğrusu, Amr b. el-İtnâbe olmalıdır. (Şiirler, Amr b. el-İtnâbe tarafından söylenmektedir).

³² *Eġâni*, XVI, 53.

ikinci yarısında yaşadığı yönündeki görüşün daha muteber olabileceğini ortaya koymaktadır.

Amr'ın, gerçekte Hîre'nin bir temsilcisi ve Nu'mân tarafından Medine'de vergi tahsildarı anlamına gelen bir "kral" olarak atanması konusundaki rivayeti güvenilir bir rivayettir. Bunda hemen hemen uydurmanın olduğundan şüphe edilemez. Çünkü burada Amr'ın torunları arasında onun böylesi bir göreve atanmasından dolayı gurur duyan meşhur hiçbir torunu yoktur. Rivayetin güvenilirliğini doğrulamakta olan Hassân'ın babası Sâbit'in iki şiiri, böylece İbn Hurdazbih'in kaydettiği rivayeti tamamlayıcı niteliktedir. Ayrıca söz konusu rivayet, İranlıların 6. yüzyılın ikinci yarısına kadar Medine üzerindeki kontrolünün devam ettiğini de göstermektedir.

Hîre yönetiminin, Arap kabilelerinin kendilerine olan bağlılıklarını sağlamlaştırması önemli idi. Bu nedenle söz konusu kabilelerin bazı birlikleri, Hîre askerî birliklerinin yanında savaşmışlardır. Kabile liderleri, Hîre yöneticilerinin gönderdiği ve Arap topraklarından geçen kervanların güvenliğini garanti etmek zorundaydılar. Böylelikle kabilelerin isyancı liderleri ehlileştirilmiş oluyor buda ticaretin güvenli bir şekilde yapılmasını sağlıyordu.

Kabile liderlerinin Hîre'ye olan bağlılığı ve işbirliğini muhafaza etmek için bazı yöneticilere imtiyazlar verme işi, Amr'a bırakılmıştı. Bu bağlamda *ridâfe* görevi ihdâs edildi. Rivayete göre *Ridf*, kraliyet sarayında oturup, kralın sağ kolu konumundadır, kral ile birlikte arabaya biner, kralın elde ettiği ganimet ve yağmalardan dörtte birini ayrıca da kralın tasarrufundan bazı maaşlar alırdı³³. *Ridf*lerin, İslâm dönemindeki saray erkânından *vezir* konumunda olduğu söylenebilir³⁴. Hîre sarayında, Temim'in Yerbu' kabilesi *ridâfe* imtiyazına sahipti. Kralların mabeyncileri statüsünde olan *erdâf* içerisinde Dabbe³⁵, Teym³⁶, Sedûs (Şeybanlı)³⁷ ve Tağlib kabileleri de zikredilmektedir³⁸. *Ridf* müessesesi, eski şiirlerde sıkça bahsedilmektedir.

³³ *en-Nekâid*, thk. Bevan, Leiden 1905, s. 66, 299, 809; el-Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf* yazma, varak 992b; el-Kurtûbî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, thk. Muhammed Muhyiddin el-Hatib, Kahire 1951, II, 626.

³⁴ L.A., *kasr* madd.; Kuseyyir Azze, *Dîvân*, thk. Henri Peres, Alger-Paris 1930, II, 49; Rothstein, *Die Dynastie der Lahmidien*, s. 133.

³⁵ İbnü'l-Kelbî, *Cemhera*, yazma, varak 114b; el-Belâzûrî, *Ensâb*, yazma, varak 952 (Huleyla veya Guleyla b. Sabit b. Abdüluzza).

³⁶ el-Belâzûrî, *Age.*, varak 933b (Benü Şihâb).

³⁷ İbn Dureyd, *el-İştikâk*, s. 352; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, Kahire 1935, s. 45; Onlar, Kinde'nin *erdâfi* idiler; bk. Rothstein, *Age.*, aynı yer, no. 2; ve bk. Lebid'in *Divan*'ındaki (thk. I. Abbas, Kuveyt 1962, s. 35) şiiri "ve *erdâfî'l-mülûki şuhûdî*"; L.A., "rdf" madd., es-Seâlebî, *Simâru'l-Kulûb*, Kahire 1908, s. 144; Yakut, el-Buldân, *Ufâka*, *Nikâid* madd., s. 299; Ebu Ubeyde, *Meğâzû'l-Kur'an*, thk. Fuad Sezgin, Kahire 1955, I, 315; Mâlik b. Nüveyra'nın *ridâfesi* için bk. Nöldeke, *Beitrag zur Kenntniss der Poesie der Alten Araber*, Hannover 1864, s. 126-127; Vâil b. Hucr el-Hadramî'nin Muaviye'ye söylediği sözü mukayese ediniz: "*Mâ ezunnü aleyke bi hâdisi'n-nâgati, ve lakin leste min erdâfi'l-mülûki ve ekrahu an u'ayyara bike*"; et-Teberânî, *el-Mu'cemû's-Sağîr*, Delhi 1311, s. 242; İbn Kesir, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdülvahid, Kahire 1966, IV, 154-155.

³⁸ İbn Habib, *el-Muḥabber*, s. 201.

Temimli Benû Yerbu', kendilerinin Hîre krallarının *erdâfi* olmalarından dolayı övünmüşlerdir.

Altıncı yüzyılın ikinci yarısı sosyo-ekonomik şartları, *Zevü'l-Âkâl* olarak bilinen bir başka kuruluşun ortaya çıkmasına neden olmuştur. İbn Habib, *Zevü'l-Âkâl*'i şöyle tanımlamaktadır: "*Zevü'l-Âkal*, Vâil halkıdır; onlar, diğerleri arasında en soylu olanlarıdır. Kral, onlara tımar bahşederdi"³⁹. A'sâ tarafından *Zevü'l-Âkâl* için verilen bir tanımlama, onların sosyal statülerini açıkça ortaya koymaktadır:

"Etrafımda Vâil'in imtiyazlı insanları bulunmaktadır,
geceye benzerler (sayısız, kalabalık), göçebe ve yerleşik hayat yaşarlar.

Kışın aç ve ihtiyaç sahibi kimselerin karnını doyuran insanlardır,
ve yine fakir halka yiyecek bulmaya çalışan *meysir*'in nazik kumarbazlarıdır"⁴⁰.

Bunun yanısıra A'sâ'nın bir başka dizesinde zikredilen *Zevü'l-Âkal*, Hîre krallık ordusuna hizmet eden soylu insanlar olarak tarif edilmektedir.

"Sizin ordunuz, mükemmel liderleri olan, miras bırakılmış bir ordudur,

otağları deriden yapılmış, imtiyazlı halk"⁴¹.

İbn Habib, liderleri İran veya Hîre yöneticileriyle yakın ilişki içerisine giren ve kendilerine bir mükafat olarak imtiyazlar verilen kabilelerle, Hîre'ye karşı bağımsız bir politikaya ikna edilen kabileleri önemle birbirinden ayırmaktadır. İbn Habib'in belirttiği gibi Mudar'a gelince, onlar *lagâh*'tır. Temim kabilesinin bazı kolları yani Yemâme ve civarında mukim olanlar hariç, krallara itaate boyun eğmemişlerdir (*lâ yedînûne li'l-mülûk*)⁴².

Hîre yöneticileri tarafından kendilerine bağlı liderlere bağışlanan imtiyazlar, Kays b. Mes'ud eş-Şeybânî hakkında anlatılan hâdise ile güzel bir şekilde tanımlanmaktadır.

Bir temînât karşılığında, Hüsrev II. Perviz (Nu'mân III'ün ölümünden sonra) tarafından Kays b. Mes'ud'a, Taff Ubul'a'nın toprakları verildi. İstenilen temînât ise şuydu: Kays, Sevâd arazisini yağmalamaktan

³⁹ Age., s. 253; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, Haydarabad 1332, II, 191.

⁴⁰ el-A'sâ, *Dîvan*, thk. R. Geyer, London 1928, XVIII, 48-49 (s. 107):

"*Havli zevu'l-âkâli min Vâilin
ke'l-leyli min bâdin ve min hâziri:
el-mut'imü'l-lahme izâ mâ şatev
ve'l-câilü'l-gûta ale'l-yâsir*".

⁴¹ el-A'sâ, Age., I, 56 (s. II) "*Cündüke't-tâlidu'l-atıgu mine's-sâdâti ehle'l-kıbâbi ve'l-âkâli*"; "*et-târifü't-tâlidü*" yorumu için bk, el-Bekrî, *Simtû'l-Leâli*, thk. Meymenî, Kahire 1936, s. 269: *cunduke't-tâlidü't-tarifu mine'l-ğârâti ehli'l-hibâti ve'l-ukûli*. "Deriden yapılmış çadır sahibi insanlar" ifadesi, onların kabile içerisindeki yüksek konumuna işaret etmektedir.

⁴² el-Muhabber, s. 253.

vazgeçecekti⁴³. Şeybân kabilesinin aksine Mudâr, bağımsızdı. Temîm'in, Mudâr federasyonu içerisinde en güçlü kabilelerden birisi olması, önemli bir gerçektir.⁴⁴.

Hîre ile kabileler arasındaki ilişkiler hakkında önemli bazı rivayetler, Ebü'l-Bekâ tarafından kaydedilmektedir. Hîre krallarının konumunu tartışan Ebü'l-Bekâ, bedevîlerin (*el-Arab*) bazı şeyleri abartıp büyüttüklerini ve Hîre yöneticilerini "krallar" olarak isimlendirdiklerini belirtmektedir. Ebü'l-Bekâ'nın belirttiğine göre İran Kisraları, Hîre yöneticilerine kendilerine yardım etmeleri için bazı toprakları timâr olarak vermişlerdir. Onlar da bu toprakların vergilerini toplayıp kendi harcamaları için kullanmışlardır. Buna karşılık ise Hîreliler, Kisralara gerek kendi halklarından, gerekse bedevîlerden onlara karşı yumuşak davranacak ve gönüllerini kazanacak bazı insanları hediye olarak sunmuşlardır. Bazen de Hîreliler, Araplara kendilerine timâr olarak verilen yerlerden de vermişlerdir⁴⁵.

Ebü'l-Bekâ, İranlı yöneticiler tarafından bağışlanan bu timârların, Hîre yakınlarındaki sınır topraklarıyla sınırlı tutulduğuna işaret etmektedir. Hîre yöneticileri, bu topraklara haksız olarak ayak basıp sınırı geçmezlerdi. Çünkü söz konusu topraklar, hakimiyet için kendi aralarında çatışma içerisinde olan dihkânlara aitti. Ebü'l-Bekâ, Hîre krallarınca bağışlanan bu timârların, ülkenin gelişip büyümesi ile mukayese edildiğinde çok yetersiz kaldığına değinmektedir.

Ebü'l-Bekâ'nın kayıtlarındaki bölümün önemli bir kısmı, İran Şah'ı tarafından Nu'mân'a verilen timârların ve yine Nu'mân tarafından toplanılan vergilerin miktarını detaylı bir şekilde açıklamaktadır⁴⁶: "Kisra tarafından Nu'mân'a verilen timârlardan toplanan vergilerin toplam miktarı 100.000 dirhemdir. Hîre ile ilgili bazı kitaplarda, Kisra tarafından timâr olarak verilen topraklar arasında Seylâhın *Rustak*ı, Katâi Beni Talha ve Sanam Tıbak zikredilmiştir. Bu, benim bir kitapta okuduğumdur".

Yazar, belirtilen yerlerin isimlerini yaşadığı dönemdeki isimlerle birlikte vermektedir. Söz konusu yerler, en-Necef bölgesinde bulunmaktadır.

⁴³ *el-Eğânî*, XX, 132: "fe *vefede Kays İbn Mes'udın ilâ Kisrâ fe se'elehu an yec'ale lehu uklen ve tumâten alâ an yadmane lehû alâ Bekr İbni vâilin en lâ yedhulû's-sevâde ve lâ yüfsidû fihi; fe ekta'ahu'l-Ubullate ve mâ vâlâhâ"*; ve bk. Rothstein, *Age.*, s. 122; E. Braunlich, *Bistam b. Qays*, Leipzig 1923, s. 12, 30-33; W. Caskel, *el-A'sâ, El2*"da; W. Caskel, *Cemheratü'n-Neseb*, II, 461.

⁴⁴ Ebu Zeyd, *en-Nevâdir*, thk. Said el-Şartûnî, Beyrut 1894, s. 61:

"fe inne beyte Temimin zû semî'te bihi
fihi tenemmet ve arsat izzehâ Mudaru"

⁴⁵ Ebü'l-Bekâ, *el-Menâkıb*, yazma, varak 145a: ".. ve innemâ kânet *el-Ekâsiratü tuktihum mevâzia minhu muayyeneten, mûsammâten, tecaluhâ et'imaten lehum ve ma'ûneten alâ amelihim. Ve kânü yağtebûne harâcehâ fe ye'kulûnehu ve yut'imunâ minhu men sâ'û min ehlihîm ve men kânü yuşâniûnehu ve yestemilûnehu mine'l-Arabi. Ve rubbemâ ekta'ahum eyzan guran min cümleti iktâihim...*"

⁴⁶ Ebü'l-Bekâ, *Age*, aynı yer: "ve kâne gadru iktâi'n-Nu'mâni min Kisra mi'ete elfi dirhemini. Zukira fi ba'di kütübî'l-Hıraîti enne'llezî kâne Kisrâ ekta'a'n-Nu'mâne mine'l-bilâdi rustâğu es-Seylâhîn ve Katâi'u beni Talhate ve Senâmu Tıbâğın. Kezâ ra'eytü fi nüshatin". Katâi Beni Talha için bk. Yakut, *el-Buldân*, Neşastak madd. Ve bk. *Age.*, *Senâm* madd; el-Bekrî, *Mu'cem*, *Sefevân* ve *Senâm* maddeleri.

Toplanan vergilerin tamamı 100.000 dirhem idi. Bununla birlikte -Ebû'l-Bekâ'nın belirttiğine göre- meyve ve diğer ürünlerle beraber bu toprakların verimi 30.000 karr idi⁴⁷.

Nu'mân, bu toprakların bir kısmını önemli bazı şahıslara bağışladı. (Temimli) Sevâd b. Adıyy'e, daha sonra kendi adına nisbeten "es-Sevâdiyye" olarak isimlendirilen bölge⁴⁸, Abdu Hind b. Nucem el-İyâdî'ye ise, Husûs denilen yer verildi⁴⁹.

Hüsrev II. Perviz, İyâs b. Kabîsa'yı, Hîre'ye yönetici olarak atadığında, ona Ayn Temr ve Sevâd sınırında bulunan 80 köyü bağışladı. İyâs b. Kabîsa da, Aksâs denilen yeri Mâlik b. Kays'a tımâr olarak verdi. Burası daha sonra Aksâs Mâlik olarak adlandırıldı ve hâlâ böyle bilinmektedir⁵⁰.

Hîre yöneticileri ile samimi kabile liderleri arasındaki dostâne ilişkiler, Ebû'l-Bekâ tarafından şu şekilde tavsif edilmektedir: "Hîreliler, Irak'tan Bahreyn'e kadarki bölgelerde valilere sahiptiler. Bu valilerden her biri, bedevîleri aynı yöntemle kendi hakimiyetleri altında yönettiler"⁵¹.

Hîre krallarının bizzat kendileri, aslında sadece Kisraların çıkarına çalışan valiler idiler⁵². Fakat bedevîler onlara itaate boyun eğmediler. Yalnız Hîre yöneticilerinin kontrolü altındaki topraklarda yerleşmiş olan kabile ve boylar, onların topraklarında oturdukları için bazı vergiler (*itâvâ*) ödemeye ve itaate zorlandılar. Gerçekte bu kabileler, üzerlerine askeri güçler göndermek suretiyle baskı yapılarak korkutuldular. Kabile, söz konusu toprağı terkettiğinde, bu topraklar Hîre yöneticilerinin ulaşamayacağı bir mesafede olduğu için burası ulaşılmaz (*imteneû*) hal aldı. İtaat, -Ebû'l-Bekâ'nın iddiasına göre- kabileler için Sevâd ve sınır topraklarını yağmalama amacıyla saldırı yapmaktan kaçınmak anlamına gelmiyordu"⁵³

Ebû'l-Bekâ'nın yaptığı sınıflandırmaya göre kabileler, üç gruba bölünebilmektedir:

⁴⁷ Ebû'l-Bekâ, *Age.*, varak 145b: " *fe kâne harâcû zâlike yuğbâ li'n-Nu'mânî fi kullî senetin miete elfi dirhemîn; hâzâ zükira alâ 'izami irtifâihî li ehlihi ve kesrati müstegallihî li mullâkihî; ve zükire ennehu lâ yu'rafu fi'l-arzi berriyyetün ekseru rey'en ve lâ ehaffu fi kullî senetin selâsîne elfe karrin hintaten bi'l-muaddel sivâ ğayrihâ mine'l-ğallâti ve's-semerâti ve sâiri'l-eşyâi.*

⁴⁸ Bk. Yâkut, *Age.*, *es-Sevâdiyye* ve *es-Sevâriyye* madd.

⁴⁹ Bk. Yâkut, *Age.*, *el-Huşûş* madd.; Abd Hind'in, Adıyy b. Zeyd'in bir arkadaşı olduğu söylenilmektedir. (Ebu'l-Bekâ, *Age.*, yazma, varak 146a; Adıyy b. Zeyd'in *Dîvarî* (thk. Muhammed Cabbâr el-Mueybid, Bağdat 1965, s. 68). Kadı Ebu Du'âd el-İyâdî'nin, onun torunlarından olduğu söylenilmektedir. (Ebu'l-Bekâ, *Age.*, varak 146a).

⁵⁰ Ebû'l-Bekâ, *Age.*, 145b; bk. Yâkut, *Age.*, *Aksâs* madd. Mâlik'in soyu şu şekildi verilmektedir: Mâlik b. Abd b. Hind b. Nuğam b. Mene'a (ancak bağış öyküsü zikredilmemektedir).

⁵¹ Ebû'l-Bekâ, *Age.*, varak 100a: " *ve kâne lehum ummâlun alâ etrâfi'l-bilâdi mine'l-İraki ile'l-Bahreyni hakeme kullü vâhidin minhum ma'a men bi izihi mine'l-Arabi fi himâyetihî misle hâze'l-hükmi*".

⁵² Krş. *Nekâid*, s. 299: " *ve kânû ummâle'l-ekâsiratî*", el-Ya'kûbî, *Tarih*, Neced 1964, I, 184.

⁵³ Ebû'l-Bekâ, *Age.*, varak 99b.

a-Bağımsız kabileler ki, bunlar *lakâh*⁵⁴ olarak isimlendirilirlerdi. Bunlar Hîre yöneticilerinin hakimiyetleri altında bulunan topraklara saldıran ve karşılıklı olarak ta Hîreliler tarafından saldırıya maruz kalan grup,

b-Belirli süre için Hîre yöneticileriyle anlaşma yapan kabileler;

c-Hîre yakınlarında sürü otlatan ve Hîre yöneticilerine bağımlı kabileler. Bu kabileler, kalplerini kazanmaya çalışan Hîre yöneticileri tarafından pohpohlanmışlardır. Hîre'nin en yakın komşuları, Rebîa ve Temim idi⁵⁵. *Lakâh* kavramı için Ebû'l-Bekâ, Amr b. Havs er-Riyâhî'nin⁵⁶ şiirlerini ve Ebû Zem'a el-Esved b. el-Muttalip b. Esed'in, Osman b. el-Hüveyris'in Bizans yönetimi adına Mekke "kral"ı olarak taç giymesine karşı çıktığında söyledikleri sözleri nakletmektedir⁵⁷.

Yazar, *lakâh* olarak Esed b. Huzeyme ve Ğatafan'ı zikretmektedir. Söz konusu kabileler, Hîre krallarıyla olan ilişkilerinde bağımsız idiler. Onlardan sadece bir kaçı, tüccâr, akraba veya ziyaretçi olarak Hîre kraliyet sarayını ziyaret etmişlerdir⁵⁸.

İkinci grup kabilelere mensup olanlar ise, Süleym ve Hevâzin kabileleridir. Ebû'l-Bekâ'nın belirttiğine göre Süleym, Hîre krallarıyla anlaşmalar yapardı. Buna rağmen Süleym ve Hevâzin, Hîrelilere boyun eğmemişlerdir. Söz konusu iki kabile, ticârî mallarını Hîrelilerden alır ve Ukaz ya da başka panayırarda satarlardı. Dolayısıyla Hîrelilerle olan ticarî ilişkilerinden kârlar elde etmişlerdir. Arasına Süleym ve Hevâzin kabilelerinden bazı kişi veya gruplar, Hîre kralına gelir, onun yağma eylemlerine katılır ve kral ile birlikte yağmaladıkları bazı ganimetleri paylaşırlardı. Daha sonra da Hîre'yi terkederlerdi. Hîre krallarının yük dolu kervanları, Necd ve ötesine, ancak söz konusu kabilenin himayesi sayesinde geçebiliyorlardı⁵⁹.

54 Bk. L.A., *Igh madd*; el-Câhiz, *Mecmûatü'r-Resâil*, (*Fahru's-Sûdân ale'l-Bidân*, Kahire 1324), s. 59: "*fe'l-lekâhu'l-beledü'llezî lâ yuaddî ile'l-mülûki'l-urbâne, ve'l-urbânü hüve'l-haracü ve hüve'l-itâvetü*"; Abdüsselam Harun'un yeni baskısı, I, 187 (*Resâilü'l-Câhiz*, Kahire 1964) kelime, "*aryân*" olarak okunmaktadır; Ayrıca bk. Nöldeke, *Delectus*, s. 42, 1. 14.

55 Ebû'l-Bekâ, *Age.*, varak 121b: "*ve emmâ haddü izzihim fi'l-Arabi Hazîne kânü fi't-takdirî riâyâ lehum ve lehum ismü'l-mülki aleyhim fe kad tekaddeme zikru kavmihim ma'ahum alâ tabakatin selâsin: el-lekâhi'llezîne kânü yuğâzûnehum ve ehli'l-hüdneti'llezîne kânü yuâhizûnehum ve yuvâsigûnehum, ve hâzihi, mumâseletüm ve musâvâtum min ehli hâteyni'l-menziletayni li'l-mülûki, hum ve iyyâhum alâ haddi sevâin. Ve emmâ's-sebekatü't-sâlisetü fe hümüllezîne kânü yedînüne lehum fe kânü fi ekseri zemânihim eyzan yusâniüne ehle hâzihi'l-menziletü istimâleten lehum ve tekavviyen bihim alâ men sivâhum hattâ enne'l-melike kâne yekünü ma'ahum ke'l-muallâ aleyhi ve kâne ğarabe'l-Arabi minhüm dâran Rabiâtü ve Temimün.*

56 Bk. *en-Nekâid*, s. 69: "*Ebev dîne'l-mülûki fe hüm lekâhum*"; (Amr b. Havs hakkında bk. W. Caskel, *Cemheratü'n-Neseb*, II, 176, 1.1; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, yazma, varak 992b).

57 Ebû'l-Bekâ, *Age.*, varak 100b; el-Mus'ab b. Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, thk. E. Levi Provençal, Kahire 1953, s. 210; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü Nesebi Kureys*, yazma, Bodley, varak 74b; el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. M. Schloessinger, Jerusalem 1938, IV B, 126; İbn Habib, *el-Munammak*, thk. Hürşid Ahmed Fârik, Haydarabad 1964, s. 178-185.

58 Ebû'l-Bekâ, *Age.*, varak 100b.

59 *Age.*, varak 102a: "*ve kânet Süleymün ve Hevâzinu tûvâsiguhum ve lâ tedînü lehum; ve ye huzüne lehumu't-teğâire fe yebiüne lehum bi Ukâze ve ğayrihâ fe yuşîbüne ma'ahumu'l-erbâha; ve rubbemâ ete'l-melike minhüm'r-raculü ve4n-neferü fe yeşhedüne me'ahu*

Bu bölüm, Kinâne'den el-Berrâd isimli şahsın, Âmir kabilesinden Urve er-Rehâî'lî öldürmesi sonucu çıkan el-Ficâr savaşlarına da kısmen ışık tutabilir⁶⁰.

Hîre krallarıyla, kabile liderleri arasında değişen ilişkiler, Âmir b. Sa'sa'lı Hübeyre b. Âmir b. Seleme el-Kusayrî ile oğlu Kurrâ b. Hübeyre hakkında anlatılan olayda yansıtılmaktadır. Söylenildiğine göre Hübeyre, Nu'mân b. Münzir'in kampına saldırmış, karısı el-Mutacerride'yi esir olarak ele geçirmiş, mallarını yağmalayarak gasbetmiştir⁶¹. Nu'mân, Hübeyre'nin oğlu Kurra'ya⁶², Hîre kralına itaat etmeyen bedevîlere karşı Ukaz panayırına gidecek olan kervanın korunması görevini tevdi etmişti (*yehfiruhâ alâ men leyse fî dînihi mine'l-Arabî*). Bu olaylar, Nu'mân'ın, İnan kralı önünde kaçmak zorunda kaldığı esnada meydana gelmiştir. Ancak Kurrâ, korumak için görevlendirildiği kervanı kendisi için gasbetti, sonra Benû Ukeyl, Benû Kusayr'a gelerek gasbedilen kervandan kendisine bir pay istedi, Buna gerekçe olarak ise, kendilerinin, Kurrâ'nın gerçekleştirdiği bu eylemin sonuçlarından korktuklarını göstermektedir. Kusayr, onlara pay vermeyi reddetti, bunun üzerine aralarında kavga çıktı. İki kabile arasındaki düşmanlıklar, Kusayr ve Ukayl'ın, Âmir b. Sa'sa'nın meşhur lideri ve "Muavvizü'l-Hükemâ" takma adlı Muaviye b. Mâlik'i hakem olarak kabul ettiklerinde bertaraf edildi⁶³.

Bu bölüm önemlidir: Belirtildiğine göre Kurra'nın babası, Nu'mân'ın ordugahına saldırmış, bunun üzerine Nu'mân, kervanın korunması görevini Hübeyre'nin oğluna tevdi etmeye zorlanmıştır. Bu durum, Hîre'nin son idarecisinin gücünün artık zayıfladığına ve bağımsız Âmir b. Sa'sa' kabile liderlerine karşı Hîre'nin ikiye bölünmüş bir politika takip ettiğine delildir. Âmir b. Sa'sa' kabilesinin, Mekke ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu ve Mekke'nin çıkarlarının, Âmir b. Sa'sa'nın Hîre'ye karşılıklı davranış ve tutumlarına dayalı olduğu belirtilebilir.

Hîre yöneticilerinin, kabilelerarası düşmanlık ve kan davalarını akıllıca bir siyasetle kendi çıkarlarına kullanmaları, Hîre'nin, kabilelerle olan ilişkilerinin bir başka yönünü ortaya koymaktadır. Bu husus, Ebû'l-Bekâ tarafından derinlemesine analiz edilmiştir. Ebû'l-Bekâ'nın ifadesine göre, kabileler arasında her zaman mücadeleler vardı. Hîre kralları, bu mücadeleleri, kendi çıkarları yönünde istismar etmişler; bir kabileyi yağmalamaya yeltendiklerinde, diğer düşman bir kabileyeye karşı yardım

meğâziyehu ve yuşîbüne ma'ahu mine'l-ganâimi ve yenserîfüne; ve lem yekün letâimü'l-mülûki ve ticâratühüm tedhulü Necden ve fâ verâehu illâ bî hafarin mine'l-kabâili.

⁶⁰ Bk. W. M. Watt, *Muhammed at Mecca*, Oxford 1953, s. 11.

⁶¹ *en-Nekâid*, s. 404; Ebu'l-Bekâ, *Age.*, varak 129a; en-Nâbîga el-Câ'dî, *Divân*, thk. Maria Nallino, Roma 1953, s. 117-119; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 272; Caskel, *Cemhere*, II, 285.

⁶² Onun hakkında bk. *en-Nekâid*, s. 405; İbn Hacer, *el-İsâbe*, kahire 1907, no. 7010, V, 238; İbn Habib, *Esmâ'u'l-Muğtâline (Nevâdirü'l-Mahtûtât)*, thk. Abdüsselam Harun, VII, 244; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, Haydarabad 1336, s. 532; Caskel, *Age.*, II, 472; Taberî, *Tarih*, Kahire 1939, II, 490.

⁶³ Ebû'l-Bekâ, *Age.*, varak 38a; "Muavvizü'l-Hükemâ" hakkında bk. İbn Habib, *el-Muhabber*, s. 458; Caskel, *Age.*, II, 413.

etmeyi ve iki kabileyi birbirine düşürmeyi adet haline getirmişlerdi⁶⁴. Kabilenin önemli güçleri, aslında Hîre bölüklerinin yanında yer alan kabileler aslında, düşman kabileye karşı birlikte savaşmak veya yağma ve ganimet elde etmek ümidiyle katılır ya da onlara destek olurlardı. Kabile güçleri ise, yağmaladıktan sonra bölgeyi terkederlerdi. Hîre kralları ise, yalnızca kendi güçleriyle birlikte ayrılırlardı.

Hîre krallarıyla kabilelerin, askerî eylemlerindeki karşılıklı işbirliği, Kurnateyn'in yağmalanması ile ilgili anlatılan olayda çok güzel bir şekilde tasvir edilmektedir. el-Belâzürî'nin rivayetine göre⁶⁵, Nu'mân, (anne tarafından) kardeşi Vebere b. Rumânîs'i, Maad ve diğer güçlü birliklerle techiz etti. Ayrıca Nu'mân, her biri savaş ve liderlik konusunda deneyimli olan 9 erkek çocuk sahibi Dırâr b. Amr ed-Dabbî'yi⁶⁶, aynı şekilde Dabbe kabilesinin lideri Hubeys b. Dulef'i⁶⁷ de gönderdi. Nu'mân, onlarla birlikte Mekke'ye bir kervan gönderdi ve ticârî muamelerini bitirdikten sonra Benû Âmir b. Sa'sa'ya saldırımları konusunda onlara talimat verdi. Bu saldırının nedeni, İbnü'l-Esir'de belirtilmektedir⁶⁸: Buna göre Hîre ve müttefik güçleri, Nu'mân tarafından Ukaz panayırına gönderilen bir kervana Benû Âmir'in yapmış olduğu saldırıya karşı misilleme olarak Âmir b. Sa'sa'a üzerine gönderilmiştir.

Kureyş, Ukaz'dan Mekke'ye döndüğünde, kralın kardeşi komutası altındaki bu güçler Benû Âmir'e saldırdılar. Buna karşılık Benû Âmir, Abdullah b. Cüd'an tarafından uyarılmasına rağmen, büyük bir kahramanlık göstererek savaştı ve Hîre kralına bağlı güçleri mağlup etmeyi başardı. Dabbe kabilesinin lideri Dırâr b. Amr, Âmir b. Sa'sa'nın liderlerinden birisi olan Ebû Berâ Âmir b. Mâlik'in (Muaviye b. Mâlik'in kardeşi, şair Âmir b. Tufeyl'in amcası) saldırısına uğradığında oğulları tarafından kurtarıldı⁶⁹. Hubeys b. Dulef, Dırâr b. Amr'ın bir işaretiyle yakalanıp esir olarak ele geçirildi⁷⁰. Vebere b. Rumânîs, hem bir savaşçı, hem de bir şair olan Yezid b. es-Sâik tarafından esir edildi⁷¹. Ancak Yezid, Vebere'nin kendisine 1000 deve, 2 şarkıcı kız ve servetinden bir hisse ödedikten sonra onu serbest

⁶⁴ Ebü'l-Bekâ, *Age.*, varak 100a: "ve kâneti'l-Arabu eyzan lâ tahlû fi zâtî beynihâ mine'd-dimâi ve'l-hurûbi ve'l-mücâverati fîmâ beynehüm...ve kâne'l-melikü izâ erâde gazvete hayyin mine'l-Arabi istemâle a'dâ'ahum aleyhim... ve istengade bi kavmin alâ kavmin ve darabe ba'zahum bi ba'zin".

⁶⁵ el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 948b.

⁶⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, yazma, varak 112b; Caskel, *age.*, II, 242.

⁶⁷ Onun hakkında bk. Caskel, *Age.*, II, 327.

⁶⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 391 ("Yevmü's-Sullân"); kar., İbn Abdîrahbîh, *el-İkdû'l-Fe'îd*, Kahire 1935, III, 335 (yevmü's-Sarayân)

⁶⁹ Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, no. 4417; Caskel, *Age.*, II, 161.

⁷⁰ İbnü'l-Kelbî'nin rivayetine göre, -Belâzürî tarafından kaydedilmektedir- (*Ensâb*, yazma 949a ve 956b) o, "Kurnateyn Günü"nde öldürülmüştür. (ve *kâle İbnü'l-Kelbî: Kutile Hubeyşün fi yevmi'l-Kurnateyn*).

⁷¹ Onun hakkında bk. Caskel, *Age.*, II, 593; Belâzürî'nin kaydettiği (*Age.*, yazma, varak 956b) el-Mufaddal ed-Dabbî'nin açıklamasına göre, Yezid, Dabbe'ye öncülük eden ve kardeşi Nu'mân tarafından hareketin başına atanan Nu'mân'ın (anne tarafından) kardeşi olan Hassân b. Vebere'yi ele geçirmiştir.

biraktı. Yenilen güçler, Dirâr b. Amr tarafından Nu'mân'a götürüldü. Âmir'in zaferi, Yezid b. es-Sâik'in şiiirlerinde zikredilmektedir:

"Terakne eha'n-Nu'mânî yersufu âniyen

ve cedda'ne ecnâde'l-mülûki's-sanâia"

"Onlar, Nu'mân'ın kardeşini esir gibi prangalar içerisinde bırakıp ayırdılar

ve sanâi krallarının bölüklerini sakat bıraktılar"⁷².

Bu savaşın ilginç bir yönü, Ebü'l-Bekâ'nın açıklamasında göz önüne serilmektedir: buna göre Yezid b. es-Sâik, esir aldığı kralın kardeşi ile birlikte vaad edilen fidyeyi istemek için Nu'mân'ın sarayına geldi. Nu'mân, kardeşine, "nasıl oldu da senin gibi şişman birisi, kısa boylu bir insan olan Yezid b. es-Sâik tarafından esir alındı" diye sordu. Yezid, Nu'mân'a şöyle cevap verdi: "Onun halkı yanında yer almadı, benim halkım ise savaşa katıldı". Tabii ki bu da, onun kabilesinin, savaşta *sanâî* grubunun paralı askerlerden oluşan ve öncü grup olan Âmir kabilesinden birisine saldırmasına işaret eder⁷³. Vebere'nin kabilesi Kelb, savaşa katılmadı; Vebere, Hîre yöneticisi tarafından atanmış bir liderdi.

Hîre'nin politikasını anlamak için şu belirtilebilir ki, -Ebü'l-Bekâ'nın *Menâkıb*'inde⁷⁴ kaydettiği bir rivayete göre- Nu'mân'ın babası Münzir'in ordugahına saldıran Dirâr b. Amr'ın bizzat kendisidir. Bu hadise, Münzir'in, el-Hâris b. Hısn b. Damdam el-Kelbî'yi⁷⁵ ziyaretinden dönüşünde meydana gelmiştir. Münzir'in yanından dönüşünde el-Hâris tarafından hediye olarak verilen cariye Selmâ da vardı. Selmâ, onun en son karısı ve oğlu Nu'mân'ın annesidir. Dirâr sadece el-Hâris b. Hısn'ın arabuluculuğuyla aralarında cariye Selmâ da olmak üzere Münzir'in gasbedilen mallarının iadesine razı oldu.

Dirâr, Kurnateyn savaşından⁷⁶ kısa bir süre sonra Ukaz panayırına katıldı⁷⁷. Dirâr, savaşa yaşlı bir insan olarak katılmıştı. Onun, Münzir b. Ma' es-Semâ'nın sarayını ziyaret ettiği, Yerbû'lu Ebû Merheb Rebia b. Hasabe

⁷² Ebu'l-Bekâ'nın rivayetinde bu şekildedir, *Age.*, yazma varak 126a, 21b; Belâzürî'nini rivayetinde ise (*Age.*, 948b):

"ve gadda'ne Murrân ve'l-mülûke's-sanâ'îâ" şeklindedir.

⁷³ Ebu'l-Bekâ, İbnü's-Sâik'in torunalarından bir başka rivayet de kaydetmektedir ("ve fi rivayetin uhrâ an vuldi Yezid İbnî's-Sâik"). Bu rivayete göre, Hîre kralı, Münzir idi, Nu'mân değil. (Riddeye karşı çıkan Muâz b. Yezid b. es-Sâik hakkında bk: İbn Hacer, *el-İsâbe*, no. 8425; Yezid b. Kays b. Yezid b. es-Sâik hakkında bk: el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 942b); Umâme b. Yezid b. Amr b. es-Sâik hakkında bk: İbn Habîb, *el-Munammağ*, s. 8.

⁷⁴ Varak 128b; bir başka açıklama için bk, ed-Dabbî, *Emsâlü'l-Arab*, s. 6.

⁷⁵ Bk. Rothstein, *Age.*, s. 108, no. 3.

⁷⁶ Bu savaş hakkında bk. Yakut, *Buldan*, *Sullan* madd.; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 194. Yer hakkında bk: U. Thilo, *Die Ortsnamen in der altarabischen Poesie*, Wiesbaden 1958, *Lubân* ve *Uyûn* madd.

⁷⁷ İbn Ebî'l-Hadid, *Şerhu Nehcü'l-Belâğa*, Kahire 1329, IV, 308, 362.

b. Aznam⁷⁸ ile mücadele ettiği ve kolunun dirsekle bilek arasındaki kısmını kesmiş olduğu da söylenmektedir. Dırâr, kendisine eman vermeyen kraldan tekrar eman istedi. Eman alamayınca bu sefer, ona Cuseys (veya Huseys) b. Nimrân er-Riyâhî eman verdi⁷⁹.

Dırâr'ın, kızkardeşi Muâze'yi, Ma'bed b. Zürâre'ye eş olarak vermesi, Temim ile olan ilişkileri açısından ilginçtir⁸⁰. İbnü'l-Esir, Nu'mân'ın, Benû Dabbe, Benû Ribâb ve Temim kabilelerini davet ettiğini; onların da bu davete olumlu karşılık vererek savaşa katıldıklarını belirtmektedir.

Evs b. Hacer⁸¹, Lebid⁸² ve Yezid b. es-Sâik'in⁸³ bazı şiirleri, bu savaşın vahim bir savaş olduğu izlenimini vermektedir.

İbnü'l-Esir'in, Ebu Ubeyde kanalıyla gelen rivayetinde belirttiği, Hums kapsamında olan Âmir b. Sa'sa'a'nın, Kureyş ile akraba olması ve yine onların *lakâh* olmaları da önemlidir (*kâne Benû Âmir İbn Şa'sa'a le humseñ, ve'l-humsu Kureyşun ve men lehu fihim vilâdetün*) Bu durum, Kureyş ile Âmir arasındaki ilişkileri ortaya koyduğu gibi, niçin Abdullah b. Cüd'an'ın⁸⁴, Benû Âmir'i, Hîre güçlerine olan yakınlaşmaları konusunda uyararak gönderildiğini de açıklamaktadır. Halbuki onlar savaş için kendileri bir hazırlık yapabilirlerdi. Birisi çıkıp buradan hareketle Kureyş ile Âmir arasında bazı yakın ilişkilerin olduğunu; Mekke'nin, Âmir'in eylemlerinde bir takım etkisinin bulunduğunu ve Âmir'in, Hîre karşısında sergilediği davranışıyla ilgisinin bulunduğunu zannedebilir.

Hîre kralına ait kervanın yağmalanan mallarının, Ukaz panayırında satılmış olması makuldür; çünkü buna benzer bir olay, İbn Habib'in *el-Munammak*'ında geçmektedir⁸⁵

Hîre ile kabileler arasındaki ilişkileri anlamak için, Hîre kralları adına toplanan vergiler ve bu vergi tahsildarlarının konumları hakkındaki rivayetler de az da olsa önemlidir. Hîre yöneticilerinin gelir kaynakları ile Hîre'nin konumunu analiz eden Ebü'l-Bekâ, Irak tımârlarından elde edilen gelirleri zikrederek şunları söylemektedir: "Hîrelilerin gelirlerinin çoğu Iraktan idi.

⁷⁸ Merheb hakkında bk. İbn Habib, *Esmâu'l-Muğtâlîne (Nevâdirü'l-Mahtûtât, VII, 139)*; Dırâr ile Ebu Merheb arasındaki savaş hakkında bk. ed-Dabbî, *Emsâlü'l-Arab*, s. 15; Dırâr'ın, Hira sarayını ziyareti ile ilgili bk. el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*, Kahire 1352, I, 44.

⁷⁹ Ebu'l-Bekâ, *Age.*, varak 137b.

⁸⁰ el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 948b, 954a; İbn Ebi'l-Hadid, *Age.*, IV, 308; el-Câhız, *el-Beyân*, thk. es-Sendûbî, Kahire 1932, I, 168.

⁸¹ *Divân*, thk. Muhammed Yusuf Necm, Beyrut 1960, s. 6.

⁸² *Şerhu Divânu Lebid*, thk. İhsan Abbas, Kuveyt 1962, s. 133; savaş hakkında bilgi vermeyen yazarın 2. dipnotuna bk.

⁸³ Ebu'l-Bekâ, *Age.*, varak 126b, vd.: "ve nahnü gadâte'l-Kurnateyni tevâhegat: hanâdîdü yem'eğne'l-gubâre zevâiâ. Bi kulli sinânin fi'l-ganâti tehâlûhu: şihâben fi zulmeti'l-leyli sâtiâ. Teraknâ Hübeysen hîne ercâfe necduhu: yûâlicü ma'sûran aleyhi'l-cevhamia".

⁸⁴ Onun hakkında bk. İbn Hişam, *es-Sîre*, thk. es-Sakka-el-Ebyârî, Şelebi, Kahire 1936, I, 141; el-Belâzürî, *Ensâb*, thk. Muhammed Hamidullah, Kahire 1959, I, 74, 101; İbn Kesir, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdülvahid, Kahire 1964, I, 116-117; el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, s. 291.

⁸⁵ İbn Habib, *el-Munammak*, s. 428-429.

Ancak geçim kaynağı olan gelirlerinin ve kazançlarının büyük bir kısmı ticaretten; bir kısmı da bedevîlerin, Suriye sınır topraklarına ve diğer yağma yapılabilecekleri bütün topraklara karşı gerçekleştirdikleri yağmalama hareketlerinden ve diğer bir kısmı da kendilerine bağımlı kabilelerden toplanan vergilerden elde edilmekteydi. Onlar, bu şekilde büyük miktarda sığır da topladılar⁸⁶.

Hîre yöneticileri, dost kabile liderlerini, vergi tahsildarları, bölge güçlerinin askeri liderleri ve hakimiyetleri altında bulunan topraklar üzerinde memurlar olarak tayin ettiler. Kabile liderleri bazen bu topraklar üzerinde hakimiyet kurdular. Havfazan'ın babası Amr b. Şerîk, Münzir ve Nu'mân'ın bölüklerinin emniyet âmiri görevliydi (*veliye surete'l-Münziri ve'n-Nu'mâni min ba'dihi*)⁸⁷. Evs Menât kabilesinden Sinân b. Mâlik, Nu'man b. Münzir tarafından, Ubulla valisi olarak tayin edildi⁸⁸.

Amr b. Hind'in hizmetinde Temimli el-Ğallâk b. Kays b. Abdullah b. Amr b. Hemmâm bulunmaktaydı⁸⁹. O, *İhtiyâreyn*'de⁹⁰ Haris b. Beybe⁹¹ ve Hâcib⁹² ile birlikte bir saldırı bölüğünün lideri olarak nakledilen Dicâce⁹³ b. Abdi Kays'ın şiiirinde zikredilmektedir. Amr b. Hind, el-Ğallâk'ı Tağlib kabilesini kendilerine boyun eğdirmek için gönderdi. el-Ğallâk, Tağlib'e saldırarak onlardan pek çoğunu öldürdü⁹⁴. Bu olay, el-Hâris b. Hilliza'nın *Muallaka*'sında belirtilmektedir⁹⁵. *Eğâni*⁹⁶ ve Tibrîzî'nin⁹⁷ yorumuna göre el-Ğallâk, Nu'mân'ın beyaz develerinden sorumlu idi⁹⁸. *es-Simtül-Leâlîye*⁹⁹

86 Ebu'l-Bekâ, *Age.*, varak 145a: "fe hâzâ kâne kadre nasibi'l-kavmi mine'l-Iraki. Ve innemâ kâne ğulle meâsihim ve eksera emvâlihîm mâ kânü yusîbünehü mine'l-erbâhi fi't-ticâreti ve yağnimûnehu mine'l-meğâzi ve'l-iğâretî ale'l-Arabi ve etrâfi's-Sâmi ve kulli arzin yümkinühüm gazvuhâ ve yağtemi'u lehum min zâlike'l-kesiru mine'l-en'âmi".

87 İbnü'l-Kelbî, *Age.*, varak, 205a.

88 İbnü'l-Kelbî, *Age.*, varak 232a; Caskel, *Age.*, II, 513; Evs Menât, ridde savaşlarında Halid b. Velid tarafından yok edilmişlerdir. Bk. İbn Hazm, *Cemhere*, s. 284.

89 İbnü'l-Kelbî (*Age* ve aynı yer) ve el-Belâzürî, (*Ensâb*) de "Ğallâk" geçerken, diğer bazı kaynaklarda "Allâk" olarak geçmektedir. Bk. Caskel, *Age.*, II, 271.

90 İbnü'l-Kelbî, *Age.*, varak, 98; Caskel, *Age*, II, 232; el-Vezir, el-Mağribî, *el-Inâs bi İlmî'l-Ensâb*, yazma, British Mus., varak 37b; o, Teym b. Abdî Menât b. Udd kabilesindendi. Bk. el-Belâzürî, *Age.*, varak 929b.

91 S. M. Huseyn, *Early Arabic Odes*, s. 199, çev. s. 161, şerh, s. 320. Şerhte belirtilen soyu ise: Allâk b. Abdullah b. Hemmâm er-Riyâhî (aynı şekilde Kays b. Abdullah'ın kardeşi olduğu da belirtilmektedir). Zü'l-Kirîn ise, el-Hâris b. Münebbih b. Kurt b. Süfyan b. Muğâsi. Fakat Münebbih, yanlış yazılmıştır.

92 Bu şiiir:

"*Tecerrade Allâgun ileynâ ve Hâcibün ve Zü'l-Kiri yed'ü yâ le Hanzalate'r-kébû*"
el-Hâris b. Baybe hakkında bk. Caskel, *Age.*, II, 305, 221.

93 Hâcib-daha doğrusu Hâcib b. Zürâre.

94 İbn Kuteybe, *el-Meâniü'l-Kebîr*, thk. F. Krenkow, Haydarabad 1949, s. 1012.

95 İbnü'l-Kelbî, *Age.*, varak 72a ve Belâzürî, *Age.*, varak 993b.

96 *Eğâni*, IX, 173.

97 *Şerhu'l-Kasâide'l-Asr*, s. 275 ("el-Müniriyye", Print 1352).

98 Bk. Nöldeke, *Fünf Mo'allaqât*, I, 76. Ve onun Abs tarafından öldürülen oğlu el-Affâk b. el-Ğallâk hakkında bk. *en-Nekâid*, s. 336; el-Hutay'a, *Divân*, thk. Nu'man Amin Tâhâ, Kahire 1958, s. 323..

göre o, Nu'mân tarafından ülkesine komşu kabilelerin beyaz develerine bakmakla görevlendirilmişti (*isti'malehu'n-Nu'mân İbnü'l-Münziri alâ hecâini men yelî arzahû mine'l-Arab*). Bekrî'nin rivayeti ise, el-Ğallâk'a vergileri toplama görevinin tevdi' edildiğini ortaya koymaktadır. Bu rivayete göre Ukfân b. Asım el-Yerbu', beyaz develerini el-Ğallâk'tan gizlemiştir. el-Ğallâk, peşine düştüğünde Ukfân, sürüleriyle birlikte Nu'mân'a giderek ondan kendisi için eman rica etti. Doğrusu o, Nu'mân'dan eman aldı. Nu'mân "onun sürüsünden hiç birisini almadı" (*ve lem ye'huz minhâ -yani el-ibil- şey'en*).

Ğallâk hakkında anlatılan öykü, Hîre ile bir kabile liderinin arasında var olan ilişkileri tanımlamaktadır. Buna göre el-Ğallâk'a, Hîre kralınca Tağlib'i zorla itaat ettirme görevi tevdi edildi. Bu bağlamda o, bir askeri bölüğe komutanlık etti. Onun vergi tahsildarı olarak görevini sürdürdüğünde bazı güçlerin emrine âmâde olduğu da, mantıklıdır. Bu, Hîre krallarının, yönetimlerinde dostane ilişkiler içerisinde buldukları kabile liderleri ile kendilerine sâdik kabile güçlerine nasıl hakimiyetlerini zorla kabullendirdiklerini açıklayabilir.

Hîre vergi tahsildarı ile bir kabile arasındaki ihtilaf, kabilenin bütün kolları arasında gelişip büyüdü. Ebu Ubeyde kanalıyla gelen ve *el-Ikd*'da¹⁰⁰ kaydedilen bir rivayete göre Benû Üseyyid (Amr b. Temim kabilesinin bir kolu) Vâil b. Süreym el-Yeşkurî'yi esir olarak aldı ve onu öldürdü. Onu öldürdüklerinde koro halinde şu şiiri okudular: "*Yâ eyyühe'l-mâihu delvi dûneke*" (Ey sucu! Kovam senin altında)¹⁰¹. Vâil'in kardeşi Bâis, bu kabilenin en soylu insanı Useyyid ve yine aynı kabileden 100 kişiye saldırarak öldürdü. Bu beyan, el-Bekrî tarafından *Mu'cemü Mesta'cem* adlı eserinde de verilmektedir¹⁰².

el-Bekrî tarafından nakledilen bir başka rivayete göre ise¹⁰³, Vâil b. Süreym, Amr b. Hind tarafından Benû Temim'in vergi tahsildarı olarak (*bâesehû sâiyen*) gönderilmiştir. Onlar, onu bir kuyunun içine atıp taşladılar. Bu rivayete göre Vâil, Useyyid kabilesi tarafından öldürülmüştür.

Konuyla ilgili er-Riyâsî, *Hamâse* adlı tefsirinde oldukça detaylı açıklamada bulunmaktadır¹⁰⁴. Buna göre Temim'in bütün kabileleri, talep edilen vergiyi (*el-itâve*) Vâil b. Süreym'e ödediler. Tahsildar, Üseyyid

⁹⁹ el-Bekrî, *Simtül-Leâli*, thk. el-Meymenî, Kahire 1936, s. 746; yine bk. L. A., *zlf* madd., Belâzürî'ye göre (*Age.*, varak 798b) Ukfân b. Kays b. Asım, Arvâ bint. Kureyzâ'ya gelmiştir (bir başka açıklamaya göre ise, ziyaret eden, Mütemmim b. Nüveyra'dır. Ukfân'ın bir şiiri için bk. İbn Kuteybe, *el-Meâni'l-Kebîr*, s. 105; ve bk. Belâzürî, *Ensâb*, thk. S. D. Goitein, Jerusalem 1936, V, 1; ayrıca onun, Peygamber'in bir sahabisi olduğu da söylenilmektedir (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, no. 5619).

¹⁰⁰ İbn Abdırabbih, *el-Ikd*, III, 354.

¹⁰¹ Bu şiire bk: el-Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, II, 159; el-Ferrâ, *Meâniü'l-Kur'an*, thk. Necâti-en-Neccâr, Kahire 1955, I, 323; L. A., *myh* madd.; el-Ensârî, *Sûdürü'z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire 1942, s. 436.

¹⁰² *Mu'cem*, *Hâcir* madd.

¹⁰³ *Age.*, *Tuveylî* madd.

¹⁰⁴ et-Tibrizî, *Şerhu Divânü'l-Hamâse*, thk. Muh. Muhyid. Abdülhamid, Kahire 1938; ve bk. el-Bekrî, *Simt*, s. 286, 476 (Meymenî tarafından 5. dipnotta verilen kaynaklara bk).

kabilesine geldiğinde, onlar (vergi kapsamında olan) sığır ve koyunları topladılar. Vâil onlara toplanan vergilerin sayılmasını emretti. Vâil, bir kuyunun kenarında otururken Üseyyid'in en yaşlılarından birisi onun yanına geldi. Habersizce onu yakaladı ve kuyunun içerisine attı. Bunun üzerine kabile fertleri bir araya gelerek onu öldürmek için taşlamaya başladılar. Bâis, kardeşi Vâil'in intikamını almaya karar verdi. Bu nedenle kabilesinden Yeşkurlu Cubâr ile birlikte Benû Üseyyid'e saldırdı. Bâis'in, kuyuyu Üseyyid'in kanı ile dolduracağına dair ettiği yemin yerine getirilmiş oldu; onlardan bir kısmı kovalarını kuyuya daldırdıklarında kovaları kanla dolu olarak çıkıyordu.

Yeşkur şairleri, bu olaya şiirlerinde değinmektedirler. Söz konusu olay, el-Vezir el-Mağribî'nin *İnâs*'ında¹⁰⁵ ve Ebû'l-Bekâ'nın *Menâkıb*'inde¹⁰⁶ geçmektedir. Bu çarpışma, her iki kabilenin hafızasında uzun süre canlılığını korudu. Çünkü bu hâdise, kabileler arasında bir lanet olarak süregelmiştir: "Ta'isat Cubâr, ta'isat Üseyyid (Yok olsun Cubar, yok olsun Üseyyid)"¹⁰⁷.

W. Caskel, söz konusu rivayetin tarihsel değerini reddetmektedir¹⁰⁸. Bu, doğru olabilir. Ancak rivayet, kabilelerin, vergi tahsildarlarına karşı takındığı tutum ve düşmanlıklarını ve yine onlara karşı işledikleri şiddet eylemlerini doğru bir şekilde yansıtmaktadır.

Nu'mân'ın bölüklerinin Temim'e karşı saldırıp yağma yapmalarının nedeni, Hîre kralına vergilerin ödenmemesidir. Ebu Ubeyde kanalıyla gelen ve el-Müberred¹⁰⁹ tarafından nakledilen rivayet, Temim'in, Nu'mân'a vergi ödemeyi reddettiğini belirtmektedir. Söz konusu rivayete göre Nu'mân, bunun üzerine kardeşi er-Reyyân b. Münzir komutasında, çoğunluğu Bekr b. Vâil kabilesine mensup olan bölüğü Temim'e karşı gönderdi. Bölük, Temim'e saldırıp, çocuklarını esir ve sığırlarını da ganimet olarak aldı. Ebu'l-Müsemrağ el-Yeşkurî (Amr b. el-Müsemrağ), Temim'in yenilgisini tanımlayan bir şiir besteledi:

"Lemmâ ra'av ra'yete'n-Nu'mâni mukbiletan
kâlû alâ leyte ednâ dârinâ 'Adenu
Yâ leyte ümme Temîmin lem tekûn 'arafet
Murran ve kânet ke men evdâ bihi'z-zemenu
İn tektulûnâ¹¹⁰ fe a'yârun müceddeatûn

¹⁰⁵ Varak 28b-29a.

¹⁰⁶ Varak 123.

¹⁰⁷ el-Belâzürî, *Age.*, s. 1075b; et-Tibrîzî, *Age.*, II, 113; Bâis'in erkek torunu Amr b. Cebele b. Bâis, Zû Kâr'da savaştı. (bk. el-Merzubânî, *Mu'cemûş-Şuarâ*, s. 225.

¹⁰⁸ Caskel, *Age.*, II, 221, 585. (Bâis b. Sreym ve Vâil b. Süreym).

¹⁰⁹ el-Müberred, *el-Kamil*, thk. Muh. Ebu'l-Fadl İbrahim-es-Seyyid Şahâta, Kahire 1956, II, 82-83.

¹¹⁰ Müberred (*Age* ve aynı yer) ve el-Meydâni (*Mecmau'l-Emsâl*, I, 439) ve el-Merzubânî (*Mu'cemûş-Şuarâ*, s. 211) de "in taktulûhum" geçmesine rağmen, okuma yanlışlığı var gibi gözükmektedir.

*ev tün'imû fe kadîmen minkümü'l-minenü
Minhüm Zuheyrun ve 'Attâbün ve Muhtazarun
ve'bnâ Lakîtin ve evdâ fi'l-veğa Katanu"*

"Onlar, Nu'mân'ın ilerleyen sancağını gördüklerinde şöyle dediler: "Dikkat edin! Keşke bizim ikamet edeceğimiz en yakın yer, Aden olsa. Keşke Temim'in annesi Mürr'ü tanımasaydı! Ve zaman onu alıp götürseydi. Eğer bizleri öldürürseniz, bizi lime lime doğrayın. Yok eğer merhamet ederseniz bunu önce de yapmıştınız, Sizden önceden bu bağışı yapanlar arasında Zühey, Attâb, Muhtazar, Lakit'in iki oğlu ve savaşta öldürülen Katan vardı."

Temim'in liderleri, esirleri serbest bırakmasını talep için Nu'mân'a geldiler. Nu'mân, yakınlarına dönmek isteyen her kadının dönebileceği hususunu kabul etti. Kendilerine istekleri sorulan kadınların tamamı, kabilelerine dönmek istediklerini ifade ettiler. Bu esirlerden sadece Kays b. Asım'ın kızı, kendisini esir alan Amr b. el-Müsemrağ ile birlikte kalmayı tercih etti. Bunun üzerine Kays, kızından doğacak her kız çocuğunu öldürüp gömeceğine dair yemin etti.

Eğânî'deki rivayeti¹¹¹, saldırı sebebinin, vergi ödemelerinin reddedilmesinden kaynaklandığını belirtmediği gibi, şiirler ve el-Müsemrağ'ın yağması olarak anlatılan haberlere de yer vermemektedir. Ancak söz konusu rivayette saldırı Benû Sa'd'a hasredilmiş ve esir olarak ele geçirilen kadının ismi ise, Rumeyme bnt. Ahmer¹¹² b. Cendel olarak verilmiştir. Rumeyme'nin annesi, Kays b. Âsım'ın kızkardeşiymi.

el-Müsemrağ, Belâzürî'nin kısa bir rivayetinde¹¹³ geçmektedir. Buna göre Bekr b. Vâil'in bazı boyları, Ukl kabilesine baskın yapıp yağmaladılar. Ancak yine de onlar, en-Nemr b. Tavleb komutasındaki Ukl karşısında yenildiler¹¹⁴. Belâzürî'nin naklettiği ve en-Nemr b. Tavleb'e nisbet edilen şiirlerin birinde, el-Müsemrağ, Ukl'ün bir esiri olarak zikredilmektedir¹¹⁵.

Yağmalama olayı hakkında anlatılanların değerlendirilmesi için, Nu'mân tarafından -ki bunu el-Müberred nakletmektedir- söylenen şiir, kısmen önemlidir: Buna göre Nu'mân, Temim'i bağışladığında şöyle dedi:

*"Mâ kâne zarra Temîmen lev tecemmedehâ
min fazlinâ mâ 'aleyhi Kaysu 'Aylânî".*

¹¹¹ *Eğânî*, XII, 144.

¹¹² Metinde "Ahmed" geçmesine rağmen, bu yanlıştır. Ahmer b. Cendel, Selâme b. Cendel'in kardeşiymi (bk. Selâme b. Cendel, *Divân*, thk. Chelkho, s. 21; ve bk. el-Câhız, *el-Beyân*, III, 318; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, II, 86; Amr b. Külsüm, *Divân*, thk. Krenkow, s. 3; el-Belâzürî, *Age.*, varak 1040; Caskel, *Age.*, II, 146.

¹¹³ el-Belâzürî, *Age.*, varak, 928a.

¹¹⁴ Onun hakkında bk. Caskel, *Age.*, II, 444.

¹¹⁵ "*Râhe'l-Müsemrağu li'r-rikâbi ğanibeten
fi'l-giddi ma'sûran alâ edbârihâ*" (Metinde *Müsemrah*, *ğanbiyeten* şeklindedir).

(Nu'mân) Temim'e zarar vermedi, keşke Temim, Kays-ı Aylân'a karşı bizim tarafımızda sapasağlam dursaydı!"¹¹⁶.

Nu'mân, Benû Temim'e, kendilerine *itâve* ödemeleri ve bağlılık göstermeleriyle kraliyet katında sevileceklerini hatırlatmaktadır. Bu ifade, Kays Aylân kabile liderlerine kral tarafından ihsan edilen imtiyazlara işaret etmektedir. Kral, bu kabile liderlerini vergi tahsildarları olarak tayin etmiş ve onlara otlaklar vs. bağışlamıştı. Müberred'in *itâve*'yi boyun eğme ve itaat anlamına gelen *edyân* ile yorumlaması, kayda değerdir¹¹⁷. Nu'mân'a nispet edilen bu şiir, kendilerini Hîre'den bağımsızlığa uğraşan Temim'in bazı bölümlerinin (anlaşılan Sa'd) bağlılığını elde etmek için Hîre'nin sarfettiği çabaları tavsif etmektedir. Vergi ödemeyi kabul etmemeleri de, bu durumu ispat etmektedir.

Hîre ile Ėsed ve Ėatafan arasındaki ilişkilere, Muhammed b. Habib'in kaydettiği bir rivayet birazcık olsun ışık tutmaktadır¹¹⁸. İbn Habib'in belirttiğine göre bu kabileler, müttefik idiler ve krallara da boyun eğmemişlerdir¹¹⁹. Ėsed kabilesinden Amr b. Mes'ud ve Halid b. Nadle¹²⁰, her yıl Hîre yöneticilerini ziyaret edip onlarla kalır ve birlikte içerlerdi. Yine bu ziyaretlerin birinde el-Münzirü'l-Ekber, onların kendilerine yapacakları itaati kabul edebileceklerini teklif etti. O, şöyle dedi: "Benim itaatimi kabullenmenizi ve beni, Temim ve Rebia gibi savunmanızı engelleyen şeyler nedir?" Onlar, Münzir'in teklifini şöyle söyleyerek reddettiler: "Bu topraklar, bizim sürülerimiz için uygun değildir. Ayrıca şu anki konum itibarıyla biz, sizin yanınızdayız; biz burada kumsal topraklardayız ve eğer sen bizi davet edersen, biz de icabet ederiz". el-Münzir, kendi teklifini kabul etmeyeceklerini anladı ve onların hapsedilmelerini emretti. Halid b. Nadle'nin gerçekten hapsedilip edilmediği oldukça şüphelidir¹²¹; rivayetin bizzat kendisi uydurma olabilir. Fakat Hîre yöneticilerinin, bağımsız kabilelerin itaatini elde etmek suretiyle nüfuzlarını genişletmek isteme eğilimi, bu rivayetten anlaşılmaktadır. İki liderin (Amr b. Mes'ud ve Halid b. Nadle) cevabı, Hîre yöneticisinin, onlara Hîre Devleti'nin kontrolü altına girmelerini teklif ettiğini ancak onların bunu reddettiklerine işaret etmektedir¹²².

Hîre yöneticileri, kabileler üzerindeki ağırlıklarını-yukarıda nakledilen rivayette de belirtildiği gibi- gerek liderlere bazı imtiyazlar vererek, gerekse

¹¹⁶ el-Müberred, *Age.*, II, 84.

¹¹⁷ *Age.*, s. 83; ve bk. yukardaki 4. dipnot. (*edyân*, *urbân* ve *aryân* ile bir tutulmaktadır).

¹¹⁸ İbn Habib, *Esmâ'ü'l-Muġtâlîne (Nevâdirü'l-Mahtûlât*, VI, 133.

¹¹⁹ Karş., bu makalede (3. dipnot) s. 12, 1.3

¹²⁰ Bk., Caskel, *Age.*, II, 179, 342.

¹²¹ Bk. el-Belâzürî, *Ensâb*, varak 903a (onun ölümü hakkında diğer rivayetlerle birlikte); ed-Dabbî, *Mufaddaliyyât*, VII, 1; el-Kâfî, *en-Nevâdir*, s. 195; el-A'sâ, *Divân*, thk. Geyer-el-Esved b. Ya'fur, s. 306; Cevad Ali, *Tarihü'l-Arab Kable'l-İslam*, IV, 73; Ebu Mishal, *en-Nevâdir*, thk. İzzet Hasan, Şam 1961, I, 122-123.

¹²² "... *hâzihî'l-bilâdü lâ tulâimu mevâşiyenâ*... ve kralın değişik soruları için bk. el-Baġdâdî, *Hizâne*, IV, 151:3.. *ve en tednû minnî kemâ denet Temimün ve Rabîatû*".

zorla kabul ettirmişlerdir. Hîre yöneticileri, güçlerini askerî birlikleri üzerine dayandırmışlardır. Bununla birlikte bu birlikler, bazı kabilelerden zorla askere alınmış değiller; Hîre'nin yönetiminde hiç bir kabile yoktu; o, bir aileydi. Bu nedenle Hîre yöneticileri, yabancı bölüklere veya paralı olarak yabancı orduda askerlik yapan bölüklere itimat etmiştir. Sadece bazen bir kabile gücünü, yukarıda belirtildiği gibi, düşman olan bir başka kabileyeye karşı kullanıyordu.

Devser, es-Şehbâ, el-Vedâi, es-Senâi ve er-Rehâ'ir'in formasyonu problemi, Rothstein tarafından müzakere edilmiştir¹²³. Rothstein, kaynakları¹²⁴ nakletmekte ve Caussin de Perceval ile tartıştıktan sonra *Sanâî'nin, protorianerschaar* olduğu sonucuna ulaşmaktadır¹²⁵. Bu, *en-Nekâid*'in¹²⁶ yorumunda da doğrulanmaktadır: Ahmed b. Ubeyd, *Sanâî'nin*, kralın teveccühünü kazanmış ve onların hizmetlerinde kalmış insanlar olduğunu ifade etmektedir. Bir başka açıklama da burada verilmektedir: Kralların *sanâî*'leri, krala yardım eden, onlarla birlikte saldırılar yapan ve kral tarafından desteklenenlerdir. Ek bir bilgi de, el-Müberred tarafından verilmektedir¹²⁷. Buna göre onların çoğu, Bekr b. Vâil'dendir.

Veẓâî, Rothstein tarafından *Beatzungstruppen* olarak tanımlanmaktadır. Rothstein, *Veẓâî'nin* bir kısım birliklere işaret edemeyeceğini tartışmaktadır. (... "dass damit unmöglich eine bestimmte Truppe gemeint sein kann"). O, *Veẓâî'nin* muhtemelen garnizon birliklerine ve özellikle de sınır garnizonlarına delalet edebileceğini kabul etmektedir. *Devser* ve *Şehbâ* -Rothstein'e göre- muhtemelen Hîre garnizon birliklerine işaret etmektedir.

Ahmed b. Ubeyd tarafından verilen *Veẓâî'nin* tanımı, farklıdır. İbn Ubeyd'in ifadesine göre *Veẓâî*, kral tarafından mecburi olarak askere alınan ve sayıları duruma göre az veya çok olan ancak genelde 100 kişiden oluşan her kabile fertleri (*kavm*) dir. Aynı kaynakta¹²⁸ nakledilen bir başka tanımlama ise, *Veẓâî'nin*, krallığa bağlı güçlerdir. Bu tanımlamaya göre Bevhân, *Veẓâî'yi* lügatinde "Lahmî kralınca yetiştirilen, mecburen askere alınan birlikler" olarak çevirmektedir. Bununla birlikte İbn'ül-Esir, onları "yarı başkanlar" olarak tanımlamaktadır¹²⁹.

Kabilelerin rehinleri olan, *Rehâin* hakkında görüş birliği sağlanmıştır:

Hîre'nin birlikleri hakkındaki detaylı bir rivayet, Ebü'l-Bekâ tarafından verilmektedir¹³⁰. Ebü'l-Bekâ'nın belirttiğine göre, Kisra'nın bölüklerinin bir

¹²³ *Die Dynastie der Lahmiden*, s. 134-138.

¹²⁴ *el-Hamâse, el-Eğâni, el-Ikd, el-Cevherî, Sahâh*.

¹²⁵ Rothstein, *Age*, s. 137.

¹²⁶ s. 884.

¹²⁷ *el-Kâmil*, II, 83.

¹²⁸ *en-Nekâid*, s. 884.

¹²⁹ Bk. Cevad Ali, *Age*, IV, 92 ("el-vezâi ve humü'illezîne kânû sıbhe'l-meşâyih").

¹³⁰ Ebü'l-Bekâ, *Age*, varak 21a vd.

kısmını taklid eden İmrü'l-Kays el-Beden¹³¹, bölüklerini kısımlara ayırdı ve onlara Hîre krallığının sonuna kadar kalmış olan isimler verdi. Kral'a en yakın halk, *Ehlü'r-Rifâde* olarak isimlendirilmektedir. Burada savaş ve yağmalarda birliklerin önünde yürüyen birliklerin liderleri vardı¹³². Birliklerin komutanlarına, *Ardâf* deniliyordu¹³³.

Hîre ordusunun özel bir bölümü, Lahmîler arasından zorla askere alınmışlardı. Bu birlik, *el-Cemerât* veya *el-Cimâr* olarak adlandırılmaktadır. Bu birliğin askerlerine gelince, bunların Lahm kabilesi içerisindeki Ureys b. İrâs b. Cezîle¹³⁴ boyundan oluştuğu zikredilmektedir. Bir başka açıklama, bu birliğin, Lahm ve diğer gruplardan zorla askere alınan insanlardan teşekkül edildiğini ileri sürmektedir. Zikredilenlerin ise, Cu'fî kabilesinden Benû Silsile, Kelb'ten Benû Muaviye¹³⁵ ve Tayy kabilesinden Benû Selman b. Tu'al'dır¹³⁶.

Ebü'l-Bekâ'nın kaydettiğine göre *Sanâ'i*, farklı kabilerden kanun dışı şahıslardan oluşan bir bölüktür. Kabileleri tarafından, kâtil veya suçlu oldukları için kovulanlar, Hîre yönetimince korunmuş ve onlara güvene verilmiştir. Onlar, Hîre'nin gerçekleştirdiği savaş ve yağmalara iştirak etmişlerdir¹³⁷. *Sanâ'i* hakkında nakledilen bir başka açıklama, onların, Bekr b. Vâil, Lahâzîm, Kays, Abdüllât ve Sa'lebe b. Ukâbe'den insanlar oldukları yönündedir. Ebü'l-Bekâ, birinci açıklamayı tercih etmektedir.

Ebü'l-Bekâ'nın belirttiğine göre *Veẓâ'i*, Kisra tarafından Hîre yönetimine, takviye güç olarak gönderilen bir İran birliğidir. Onlar, 1000 kadar süvari asker (Esâvira) olup, bir yıl Hîre'da kaldılar. Bir yıllık hizmetten sonra İran'a geri döndüler ve İran'dan gönderilen bir başka birlik onun yerini aldı. Gerçekte onlar, Hîre yöneticisini güçlendirmek ve Bedevî kabileleri olduğu gibi Hîre halkını da, yine Hîre yöneticisinin gücü vasıtasıyla idareye boyun eğdirme vazifesini yerine getirmişlerdir. Bu güçler olmadığında yöneticiler, zayıfladılar ve dolayısıyla Hîre halkından korktular¹³⁸.

Hîre halkı, üç kısımdan oluşmaktadır: *Devser* (veya *Devsera*), ki bunlar yiğit ve cesur savaşçılardan oluşan elit bir birlik; *es-Sehbâ*, (Ancak

131 Bk. Cevad Ali, *Age.*, IV, 31; ve bk., S. Smith, *Events in Arabia*, BSOAS, 1954, s. 430.

132 Bu liderlerin isimlerinin baş harfleriyle verilmiş olmasından dolayı bunların şifresi çözülemez, çünkü onlar, Arâmîce yazılmıştır.

133 Ebu'l-Bekâ, *Age.*, varak 21a: "ve'l-erdâf ve hüm urafâu'l-cündi va züemâ'uhüm ve guvvadühüm ve azimmetühüm".

134 Bk. İbn Hazm, *Age.*, s. 396.

135 Bk. Caskeel, *Age.*, II, 405.

136 Bk. İbn Dureyr, *el-İştikâk*, s. 386.

137 İki şiir, delil olarak nakledilmektedir: Yezid b. es-Sâik'in ve cerir'in şiirleri:

"Hemeynâ yevme zî Necâbin himânâ
ve ehrazne ş-şenâ'a ve'n-nihâbe"

Onun *Divân'ına* (thk. es-Sâvi, s. 68) bk.

138 Ebu'l-Bekâ, *Age.*, varak 21a.

karşit bir rivayete göre bu, *Veẓâf* birliğiydi); *el-Melhâ*, bunlar demirin renginden dolayı böyle isimlendirildiler¹³⁹.

Rehâin ise, bunlar, Hîre kralları tarafından, Hîre topraklarında saldırının yapılmamasına bir garanti olması ve kendileri ile Hîre kralları arasındaki yükümlülük ve anlaşma maddelerini yerine getirebilmek amacıyla rehin olarak alınan Arap kabilelerinin gençlerinden oluşmaktadır.

Ebü'l-Bekâ'nın naklettiği bir rivayete göre, onların sayısı, 500 gençten oluşmaktaydı ve onlar 6 ay boyunca Hîre sarayında kaldılar. Bu süreden sonra bunların yerini, başka rehineler aldı¹⁴⁰.

Hîre halkı ve İranlı birliklerden oluşan bu güçler, Hîre yöneticilerinin güvenini kazanmışlardır. Onlar, Hîre yöneticileriyle birlikte Kisra'ya itaat içerisinde sınırlarını, ailelerini ve sahip oldukları mal ve mülklerini savunmak için savaştılar, dolayısıyla onlardan vazgeçemezlerdi¹⁴¹.

Hîre kralı, birliğiyle beraber askeri bir hareket için sefere çıktığında, bedevilerin şehre saldırısından korkan Hîre halkı, kralın birliğiyle dönüşüne kadar savunmasız olarak kalıyorlardı. Bazen kral, komşu kabilelerle - çoğunlukla Bekr b. Vâil ve Temim ile- kendisinin yokluğunda Hîre'ye saldırmaması için anlaşma yapıyordu¹⁴².

Hîre yöneticilerinin, kabilelerle olan ilişkilerinin ilginç bir yönü, Ebü'l-Bekâ tarafından göz önüne serilmektedir: Hîre krallığına komşu bölgelerdeki otlaklarda yaşayan kabileler, erzaklarını (*el-mîra ve'l-key*) Hîre krallığından sağlamaya zorlandılar. Böylelikle Hîre yöneticilerine itaate boyun eğmek mecburiyetinde kaldılar¹⁴³.

Hîre yöneticileri, kabile içerisindeki konumu iyi tanımış ve kabilelerarası olaylara müdahale eder duruma gelmişlerdi. Bu tarz bir olay, el-Münzir b. Mâ' es-Semâ tarafından Damre b. Câbir en-Nahsalî'nin¹⁴⁴ çocuklarını iade etmesi için ikna edilen Lakî b. Zürâre hakkında anlatılan olayda tavsif edilmektedir. Damre'nin çocukları, Kubeys, Ruseyye¹⁴⁵ ve Benü Nahsal'ın çocuklarına karşılık Lakî'e rehin olarak verilmişlerdi. Bunun

¹³⁹ Age., varak 22b; Ebu'l-Bekâ,

¹⁴⁰ Age., varak 21b; Cevad Ali, Age., IV, 93.

¹⁴¹ Ebu'l-Bekâ, Age., varak 99b: " ve kâne cündehum heẓîne bihimi imtînâhum ve izzuhum ehlu'l-Hîratî'l-müsemmevna bi tilke'l-esmâî'l-mukaddemi zikruhâ; fe kânû yuhâribûne meahum sâten li Kisrâ ve hıẓzan li beyzatihim ve ehlihîm ve menâzilihîm ve himâyeten li enfûsîhim ve emvâlihîm ve lâ yümkinühüm ve le't-tehallufu anhum".

¹⁴² Age., varak 102a.

¹⁴³ Age., varak 100a;

¹⁴⁴ O, meşhur Damre b. Damre'nin babasıydı. Damre b. Damre'nin ismi, aslında Sikka b. Damre'dir; annesi, Hind bnt. Kerib b. Safvân idi. Safvân, Sa'd'ın liderlerinden biriydi. Damre b. Câbir hakkında bk. Caskel, Age., II, 241; Sikka b. Damre hakkında bk. Age., II, 530.

¹⁴⁵ Kuneys'in oğlu el-Kelb b. Kuneys (veya Kubeys) b. Câbir ve el-Hutay'a'nın kızı ile evli olup Rusayye. (bk. Ebu'l-Ferec, *el-Eġâni*, II, 43; ZDMG, XLIII, s. 3, no. 2.

sonucunda Hîre kralının olaya müdahalesi istendi¹⁴⁶. Damre'nin bizzat kendisi, kral tarafından sevgi ve saygı gördü¹⁴⁷. Onun oğlu Damre b. Damre, Münzir ve Nu'mân tarafından himaye gördü. Aynı şekilde Damre, kralın içki arkadaşlarından biriydi ve kral, beyaz develerin bakımını ona tevdi etti¹⁴⁸.

Hâcib b. Zürâre'nin, Benû Adıyy b. Abdi Menât ile olan hadisesi, eğitici¹⁴⁹. Adıyy, Hâcib'in hizmetindeydi ve Hâcib, Münzir'in bir fermânıyla onları (Adıyy) köleleri yapmaya yeltendi¹⁵⁰. Bir kısım kabile liderlerinin Hîre yöneticileriyle karşılıklı ilişkileri sonucu, Suriye'ye karşı yolculuklarına katılmışlar, onların saraylarını ziyaret etmişler ve onlar tarafından saygı ve himaye görmüşlerdir. Bununla birlikte, kabile liderlerinin, Hîre yöneticilerine karşı ittifak ve bağlılıkta devamlı kaldıklarına dair genel bir intiba verilmemektedir. Mücadeleci kabile liderleri, arzu edilen ortak kar payını elde edemedikleri için, Hîre yöneticileri ile kabilelerinin liderlerinin arasında yapılan anlaşmalara karşı isyan etmişlerdir.

Hîre yöneticilerinin teveccühünü kazanmış liderler arasında giderek güvensizliğin arttığı iddiasıyla sürekli mücadeleler vardı. İran politikasındaki Hîre yöneticilerine karşı âni değişen politikada, kararsızlık daha arttı. "Böl ve tahakküm et"¹⁵¹ yöntemine başvurma, kabileleri kontrol etme, güvensizlik ve bağımlı kabilelere daima destek anlamına gelmektedir. Bütün bunlar da hayal kırıklığı ve sıkıntıyı doğurmuştur.

Küçük kabile boylarının, Hîre'ye karşı gerçekleştirdikleri başarılı saldırılar, yöneticilerinin itibarını düşürmüştür. Useyme b. Halid b. Minkar¹⁵², eman verdiği Âmir b. Sa'sa'dan bir adamı iade etmesini talep ettiğinde kral Nu'mân'ın emirlerine karşı çıktı. Nu'mân'ın birlikleri saldırıda bulduklarında, Useyme savaş nârâsı yani "Kevser" ile halkını savaşa çağırdı ve krala meydan okudu. Ardından mızrağını, atının yelesine çevirerek şöyle dedi: "Dön! Sen kralı rüzgardan koruyansın! Eğer bu mızrağı bir başka yere koyacak olsaydım, bunu yapardım"¹⁵³. Benû Amr b. Temim, kral Nu'mân'ın güçleri tarafından saldırıya uğradığında, onun ordusunu yenmeyi ve ordugâhını talan etmeyi başarmıştır¹⁵⁴. Hîre kraliyet

¹⁴⁶ ed-Dabbî, *Emsâlü'l-Arab*, s. 7-9; el-Mufaddal b. Seleme, *el-Fâhîr*, thk. C. A. Storey, Leiden 1915, s. 53; el-Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, I, 136.

¹⁴⁷ Önceki dipnotlarda verilen kaynaklara ve el-Belâzürî, *Age.*, varak 986b bk.

¹⁴⁸ Belâzürî, *Age.*, 987a: "ve ce'alehu min huddâtihi ve summârihi ve defe'a ileyhi iþilen kânet lehu fe kânet fî yedihi ve hiye hecâinu'hu ve hecâinu'n-Nu'mân İbrihi ba'dehu, verisehâ an esihî; ve kânet min ekremil'l-ibill...".

¹⁴⁹ Muhtemelen Adıyy b. Abdi Menât b. Udd'dur. bk. Caskel, *age.*, II, 137.

¹⁵⁰ İbn Reşîk, *el-Umde*, Kahire 1934, II, 174.

¹⁵¹ Caskel, *Die Bedeutung der in der Geschichte der Araber*, Köln 1953, s. 15.

¹⁵² İbnü'l-Kelbî'nin *Cemhera'sında* (varak 78b) ve el-Belâzürî'nin *Ensâb'ında* (varak 1030a) İsmâ b. Sinan b. Halid b. Minkar olarak gözükmektedir. Ayrıca bk. Tufeyl el-Ganevî, *Dîvân*, thk. F. Krenkow, no. 19, s. 59; Caskel, *Cemhere*, II, 359 (İsmâ b. Sinan)

¹⁵³ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 354.

¹⁵⁴ Ebu'l-Bekâ, *Age.*, varak 126a.

birliklerinin üzerinde bedevî kabilelerin galibiyet elde etme durumları, yıkılma emârelerini gösteren Hîre krallığının zayıfladığının yeterli delilidir.

Bu durum, Mekke'nin otorite ve gücünün artmasıyla da uyuşmaktadır.